

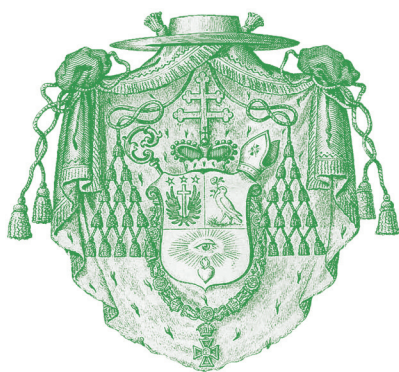
COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-6

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

I/6.

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-6

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON

1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-6

A SZÉKESFEHÉRVÁRI
EGYHÁZMEGYE ÉS PÜSPÖKEI

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ
fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport (LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors, 2024*

ISSN 2732-0790
ISBN ebook 978 963 416 410 4
ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője
Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*
Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita
Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

I-6. Székesfehérvári egyházmegye / Dioecesis Alba-Regalensis

I-6-0. A székesfehérvári egyházmegye 1804–1918 között (Balogh Margit) . . .	7
I-6-1. MILASSIN BERTALAN OFM, 1790–1811 (Smohay András)	14
I-6-2. VURUM JÓZSEF, 1816–1822 (Viliam Judák, Rupert Klieber)	17
I-6-3. KOPÁCSY JÓZSEF, 1822–1825 (Forgó András)	21
I-6-4. SZUTSITS PÁL MÁTYÁS, 1828–1831 (Lakatos Andor, Mózessy Gergely) .	26
I-6-5. HORVÁTH JÁNOS, 1832–1835 (Mózessy Gergely)	29
I-6-6. BARKÓCZY LÁSZLÓ, 1837–1847 (Martí Tibor)	32
I-6-7. FARKAS IMRE, 1851–1866 (Mózessy Gergely)	36
I-6-8. JEKELFALUSY VINCE, 1867–1874 (Martí Tibor)	40
I-6-9. DULÁNSZKY NÁNDOR, 1876–1877 (Csibi Norbert)	46
I-6-10. PAUER JÁNOS, 1879–1889 (Mózessy Gergely)	52
I-6-11. STEINER FÜLÖP, 1890–1900 (Mózessy Gergely)	56
I-6-12. VÁROSY GYULA, 1902–1905 (Lakatos Andor)	61
I-6-13. PROHÁSZKA OTTOKÁR, 1906–1927 (Mózessy Gergely)	67
<i>Rövidítések</i>	76
<i>Képarchívum</i>	77

I.6. SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE DIOECESIS ALBA-REGALENSIS

I.6.o. A SZÉKESFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A székesfehérvári egyházmegye területe 1776-ig az I. (Szent) István király egyházszervezésére visszanyúló veszprémi püspökség része volt. A helyi önálló egyházi szervezet történelmi magja az a társaskáptalan, amelyet ugyancsak az államalapító István király hozott létre, kiemelve azt a területileg egyébként illetékes veszprémi püspök joghatósága alól, míg a pápák közvetlenül a Szentszék alá rendelték. E káptalan gondozta az ország egyik legnagyobb templomát, a Nagyboldogasszony tiszteletére épített királyi Bazilikát. A testület államjogi szerepe is rendkívüli volt, hiszen a koronázási jelvényeket és az ország levéltárát is őrizte. Nagyprépostja királyi kancellár, majd alkancellár, s e tiszteben az állami írásbeliség vezetője.

Székesfehérvár a magyar államiség keletkezésétől fogva kulcsfontosságú profán és szakrális hely: itt tartották az első úgynevezett törvénytá-
tó napokat, a későbbi országgyűléseket, a középkorban itt koronáztak 36 magyar királyt és itt temettek el Istvánon és fián, Imre hercegen kívül 14 királyt. A város virágzásának a török hódítás vetett véget 1543-ban. Az addigi egyházi és világi közigazgatási struktúrák felbomlásával megszűntek a káptalan helyéről és jogairól évszázadokon át folytatott viták is. A hatáskörökért folytatott küzdelem a város 1688. évi felszabadításával ismét feléledt, végül a káptalan és a bazilika mint *ecclesia regalis* (királyi templom) a primás joghatósága alá került, hasonlóan a többi királyi alapítású, exempt egyházhoz.

Az 1770-es években a Habsburg-kormányzat nagyszabású egyházigazgatási reformba kezdett Magyarországon. E folyamat részeként Mária Terézia királynő a szinte irányíthatatlan méretű esztergomi (1776) érsekséget és a veszprémi (1777) püspökséget feldarabolta és Besztercebánya, Rozsnyó, Szepes, illetve Szombathely és Székesfehérvár székhellyel új egyházmegyéket hozott létre, amelyek sem történelmük, sem anyagi tehetőségük tekintetében nem versenyezhettek a Szent István kori püspökségekkel.

Az esztergomi egyházmegye 1776-os szétagolásával Székesfehérvár exempt jellege megszűnt és néhány hónap erejéig betagozódott a veszprémi püspökségbe. Az uralkodó megszüntette az ősi fehérvári káptalant és 1777. február 17-ei dátummal megalapította a székesfehérvári egyházmegyét. A formális egyházi jogi létesítésre VI. Pius pápa bullájával ugyanazon év június 17-én került sor. Védőszentje a Mennyeke Felvett Szűzanya. A püspökség gazdasági alapjait területének tizedjövövelmei, a veszprémi egyházmegyétől megszerzett budai tizedek és a korábbi kiváltságos prépostság birtokai (Sárkeresztúr és az egyházmegye határán kívül eső Tés) jelentették. Megkapta továbbá tartozékaival együtt a jezsuiták hajdani fehérvári rendházához tartozó kisebb szőlőbirtokot. Évi 18 ezer forint körüli összjövövelmével a legszegényebb volt az ország püspökségei közül.

Első főpásztora a kiváló jogász, Séllyei Nagy Ignác (1777–1789) lett, ő alapozta meg és építette ki a püspökség infrastruktúráját és igazgatási rendszerét. Az új egyházmegye székesegyházává a középkori eredetű belvárosi plébániatemplomot alakították át, amelynek nagyszabású barokk felújítása nem sokkal korábban fejeződött be (1938 óta bazilika minor ranggal bír). A királynő 1778-ban, egy esztendővel a püspökség megalapítása után, e templomra bízta a Raguzából visszahozatott Szent István-fejereklye őrzését. A püspök 1788-ban utasítást adott a püspöki palota újjáépítésére, ami utódja, Milassin Miklós (1790–1811) alatt fejeződött be.

A püspökség területe és népessége

Az új egyházmegye területét teljes egészében a veszprémi egyházmegyéből hasították ki, földrajzilag kiterjedt egész Fejér vármegyére és Pilis vármegye legnagyobb részére, pontosabban a régi veszprémi püspökség e két vármegyébe eső plébániáinak területeire. A püspökség határai – mivel a trianoni békeszerződés közvetlenül nem érintette és csak a 20. század közepén

adott le két filiát (Csajágot és Tornyót) – II. János Pál pápa 1993. május 30-án kelt, *Hungarorum gens* kezdetű apostoli konstitúciójáig lényegében nem változtak.

A székesfehérvári püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	kat.	%	ev.	%	ref.	%	ort.	%	izr.	%
1822	195862	-	131289	67	4225	2,1	51238	26	4930	2,5	4180	2,1
1864	243622	-	164098	67	3783	1,6	63199	26	4103	1,7	8437	3,5
1891	294594	-	207718	71	5456	1,9	68153	23	3480	1,2	9507	3,2
1910	360015	+84	262454	73	6800	1,9	76409	21	8521	2,4	10415	2,9
1910 (orsz.)	18 M		9 M	49	1,3 M	7	2,6 M	14	2,3 M	13	0,9 M	5

Források: 1822., 1864., 1891. és 1910. évi szemafizmusok

A vallási összetétel a püspökségben egyértelműen eltolódott a katolikusok javára. Az izraelita vallásúak növekedése az 1860-as évekig tartott, ezután stagnált, majd – talán a fővárosba történt elvándorlás következtében – ismét kissé csökkent. A változások vesztesei az egyházmegyében egyébként is alacsonyabb arányban jelen volt protestánsok voltak, kivált a reformátusok, akiknek lakossági aránya a mintegy egynegyedről egyötödre zsugorodott. Az ortodoxok jelenlétének időközbeni visszaesése után arányukat tekintve 1910 körül ismét hasonló értékeket, mint az 1820-as években. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 166.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A püspökséggel egyidejűleg került sor a hattagú (1841-től nyolc fős) székeskáptalan felállítására is, amelynek tagjait pályázat útján választották ki. A székeskáptalan a volt komáromi jezsuita rendház egyházmegyében lévő birtokait nyerte el: megkapta a gyúrói, az etyeki, a sóskúti, és a pákozdi–sukorói uradalmakat.

Az új püspökséghez tartozott nyolc címzetes apátság és öt címzetes prépostság, valamint hatvan feletti plébánia. A plébániák számát tekintve eltérőek az adatok: az alapítólevél 62-t, a szakirodalom – feltehetően elírással – 63-t, míg egy időse modrusi kanonok a bécsi nunciátúrán 1777 márciusában 60-t említ. Az

újabb kutatások egyik számot sem tudják megerősíteni, a legmegengedőbb számítás szerint 1777-ben legfeljebb 59 plébánia volt a területen. Ám az új egyházmegye három, Pilis vármegyében fekvő exempt plébániát is körülölelt úgy, hogy joghatósága nem volt felettük. Ezek: Budaörs, Budajenő (filiájával, Telkivel, ahol a skót bencések apátsága állt) és Szentendre.

A lélekszám rohamosan gyarapodott: az 1778-as összeírás szerint 84 239 hívő élt itt, ami már messze meghaladta az 1769. évi összeírás alapján becsülhető számot. A plébániák száma a demográfiai változásokat követve fokozatosan nőtt: 1810-ben 76, 1846-ban 85, 1864-ben 91, 1874-ben 92, 1925-ben 109, 1950-ben 162 volt. A plébániák kezdetben – megőrizve a veszprémi püspökség fennhatósága alatti szerkezetet – 2 főesperességet (a székesegyházit és a budait) és 8 esperességet alkottak. Ezek száma a plébániák gyarapodásával együtt emelkedett: 1810 és 1846 között 10, 1864-ben már 11, 1874-től 12. Nagyobb változások Shvoy Lajos püspöksége (1927–1968) idején következtek be: az esperesi kerületek számát 22-re, a főesperességeket négyre emelte. Újabb határrendezés 1993-ban, majd 2004-ben történt.

Az egyházmegye nyelviileg meglehetősen tagolt volt, jóllehet a nyelvi sokszínűség az évtizedek során csökkent. Az 1842. évi sematizmus kimutatása szerint az istentisztelet 27 plébánián kizárólag, és további 15-ben túlnyomórészt magyarul folyt, 16-ban, illetve további 14-ben csak, illetve főleg németül, négyben, illetve egy plébánián a hívőket kizárólag „szlovákul” és „illírül” látták el. A többi plébánián több mint két istentiszteleti nyelvet használtak. Vallási tekintetben a katolikusok és a reformátusok domináltak, míg az összes többi felekezet az országos átlag alatt vagy – és ilyenek a görögkatolikusok vagy unitusok – egyáltalában nem volt jelen az egyházmegyében.

Másképpen tükröződik az 1822. évi sematizmus szerint a felekezet épület-infrastruktúrája. Akkor a katolikusok számára 171 állandó és 31 ideiglenes istentiszteleti hely állt rendelkezésre (egyre 650 hívő jutva), a reformátusoknak 61 (egyet 840 főre számítva), az evangélikusoknak 7 (egy-egy 704 főre), az ortodoxoknak 12 (mindegyikre 418 fő). A pap-ság számának növekedése elmaradt a hívők számának növekedésétől: 1822-ben a püspökségben összesen 147 egyházmegyés pap volt; közülük 77 plébános és 33 káplán közvetlenül a lelkipásztori szolgálatban, további három plébános és tíz káplán a szerzetesek közül kerül ki. 1864-ben 144 egyházmegyés papot tartottak nyilván, akik közül 114 lelkipásztorként szolgált. 1891-ben viszont már csak 136 egyházmegyés papról

tudni, közülük 109 a lelkipásztorkodásban tevékenykedett (ehhez jött még 40 férfi szerzetes három rendházban, valamint 43 apáca nyolc házban). Székesfehérváron 1856-tól lazarista nővérek dolgoztak a betegellátásában, ők 1889-től egy idősothont és árvaházat láttak el. 1864-től a Szatmári Irgalmas Nővérek is letelepedtek, ők gondozták a Ferenc-József Nőnevelő Intézetet. 1910-ig elsősorban a szerzetesrendek létszáma növekedett. Ekkor 163 egyházmegyes papot írtak össze (közülük 132 főt lelkipásztorként alkalmaztak), további 31 pap és 15 testvér öt rendházban élt (ciszterek, ferencesek, kapucinusok, lazaristák, szerzetesrendi tanítók). A női szerzetesek száma meghaladta a férfiakét: 1917-ben négy közösségben 192 apáca élt 18 rendházban, e számot egészíti ki a Szent Kereszt Irgalmasrendi Nővérek 34 apácanövendéke.

Papnevelés és oktatás

Mivel kezdetben az egyházmegyének nem volt saját szemináriuma, az új papi nemzedék idegenben nevelkedett. Milassin Miklós püspök a volt karmelita rendházat megszerezte a papi utánpótlás számára, és 1802-ben 23 növendékkel megnyílt az egyházmegyei papnevelő intézet. (1822-ben 14, 1862-ben 24, 1887-ben 17 teológus). Kisebb megszakításokkal ugyanaz az épület szolgálta az egyházmegyei papképzést, egészen 1952-ig, amikor is összevonták a vidéki szemináriumokat és megszűnt.

Gyakran tanultak itt boszniai ferencesek és ciszterciek. Néhány teológus a bécsi *Pazmaneumban*, illetve a pesti Központi Szemináriumban kapott képzést. Fennállása alatt 1816-tól 1918-ig a bécsi császári *St. Augustin Höhere Theologische Lehranstalt*ba (*Frintaneum*) a Székesfehérvári Egyházmegye 11 papot küldött doktori tanulmányok végzésére. Közülük három a forradalom előtt (1818, 1834, 1846), négy az abszolutista időszakban (1853, 1857, 1861, 1867), négy az 1890-es években (1891, 1893, 1910, 1917) tanult az intézményben.

Az egyházmegye 19. században élt papjai közül többen is kitűnnek tudományos és hitéleti szervező munkásságukkal. Közéjük tartozik a szónoki tehetségéről is híres Majer József (1785–1834) szemináriumi rektor, aki esélyes volt az esztergomi érseki székre is. Simonyi Pál (1764–1835), aki az egyházmegyét káptalani helynökként néhány évig vezette is, összeállította a székesfehérvári belvárosi plébánia kánoni látogatásának jegyzőkönyveit. Az egyetemi tanár Fejér György (1766–1851) éveken át

a pesti Egyetemi Könyvtár vezetője is volt. Farkas Ferenc nagyprépost (1786–1864), aki káptalani helynökként 1847-től 1851-ig irányította a püspökséget, elkötelezte magát a nevelés mellett. Czobor Béla (1852–1904) neves régész volt, munkásságáért a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Károly János (1834–1916) nagyprépost történetírói munkásságával tűnt ki. Kálmán Károly (1858–1913) sóskúti plébános, tehetséges zsoltárfordító és lapszerkesztő volt. Szentiványi Károly (1865–1947) a századvég katolikus szervezkedésének legsikeresőbb formáját, a Katolikus Népszövetség gondolatát ültette át a gyakorlatba. Miller József (1866–1943) a századvég katolikus sajtójának közismert vezető egyéniségévé vált.

A székesfehérvári püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Életkor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtár- tam</i>	<i>Átbélyezés</i>
1. Milassin Miklós (1736–1811)	-	1790. 10. 11.	54	1811. 07. 02. Üresedés: 65 b6	21	-
2. Vurum József (1763–1838)	-	1816. 11. 24.	53	1822. 04. 19. Üresedés: 4 b6	5	Nagyvárad, Nyitra
3. Kopácsy József (1775–1847)	-	1822. 08. 27.	47	1825. 06. 27. Üresedés: 33 b6	3	Veszprém, Esztergom
4. Szutsits Pál (1767–1834)	-	1828. 03. 23.	61	1831. 02. 28. Üresedés: 10 b6	4	Diakóvár
5. Horváth János (1769–1835)	-	1832. 01. 08.	62	1835. 01. 16. Üresedés: 31 b6	3	-
6. Barkóczy László (1792–1847)	-	1837. 08. 15.	45	1847. 12. 13. Üresedés: 47 b6***	10	-
7. Farkas Imre (1788–1866)	-	1851. 11. 05.	63	1866. 01. 07. Üresedés: 16 b6	14	-
8. Jekelfalussy Vin- ce (1802–1874)	-	1867. 05. 08.	65	1874. 05. 15. Üresedés: 20 b6	7	-
9. Dulánszky Nán- dor (1829–1896)	-	1876. 01. 14.	47	1877. 06. 25. Üresedés: 22 b6	1	Pécs
10. Pauer János (1814–1889)	-	1879. 04. 24.	65	1889. 05. 15. Üresedés: 18 b6	10	-
11. Steiner Fülöp (1839–1900)	-	1890. 09. 14.	60	1900. 08. 11. Üresedés: 19 b6	10	-
12. Városey Gyula (1846–1910)	-	1902. 03. 09.	56	1905. 12. 11. Üresedés: 1 b6	4	Kalocsa

13. Prohászka Ottokár (1858–1927)	-	1906. 01. 21.	48	1927. 04. 02.	21	-
			Átlag: 56 év	Üresedés átlaga: 24 hó	Átlag: 9 év	

* A beiktatás (*installatio*) vagy a székfoglaló (*intbronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*) dátuma.

*** Az üresedés alatt Karner Antal 1848. június 25-én kinevezett, de nem beiktatott püspök, mivel 1849. október 27-én a király győri püspökké nevezte ki, ahová 1850. június 9-én iktatták be.

Székesfehérvár a legalacsonyabb jövedelemmel bíró püspökségnek tekinthető. Az ide kinevezett püspökök közül többek életútja meglehetősen fordultatos. Vagy legfeljebb öt éven belül elhagyták a püspökséget egy jobban dotált, másik egyházmegye kedvéért (így történt öt esetben), vagy életük végéig itt maradtak. Eltekintve az első és utolsó püspöktől, akik 21–21 évig álltak a püspökség élén, az itt hivatalos viselők átlagban kilenc éves hivatali ideje rövidnek mondható. Átlag alig 56 évesen foglalták el hivatalukat, kivéve két püspököt (Kopácsy, Dulánszky), akik még nem voltak még ötvenévesek. Egyetlen főpásztor sem ünnepelhette meg ezen a helyen a nyolcvanadik születésnapját. A püspökök számát tekintve a székesfehérvári egyházmegye vezet: 1804 és 1918 között itt követték a leggyakrabban egymást a főpásztorok. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 168–169.)

• *Források:* SzfvPL No. 540, 540/c, 551, 551/B. • *Irodalom:* BARÓTI JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye széttágolása 1777-ben*, Kézirat, Órtilos 1948 (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hit tudományi Karának Könyvtára); BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BORÓVI JÓZSEF, *A esztergomi érseki egyházmegye felosztása*, Budapest 2000; CS. DOBROVITS DOROTTYA, *A székesfehérvári székes egyház*, Budapest 1982; DÓKA KLÁRA, *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek forrásértéke a székesfehérvári püspökség dokumentumai alapján (1778–1868)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1993/1–2, 181–201; DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 3. Székesfehérvári Egyházmegye*, Budapest 1997; FÉNYI OTTÓ, *A székesfehérvári királyi bazilika és a kiváltságos prépostság utolsó száz éve (1688–1777–1800)*, A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben, Székesfehérvár 1977, 53–57; FORINTOS, *A székesfehérvári székeskáptalan*; HC VII–IX; HERMANN ISTVÁN, *A veszprémi római katolikus egyházmegye igazgatása a 18. században*, Veszprém 2015; KÁROLY JÁNOS, *Fejér vármegye története I–V*, Székesfehérvár 1896–1904; KÁROLY JÁNOS–NYIRÁK SÁNDOR, *Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére 1887*, Székesfehérvár 1877;

MÓZESSY GERGELY, *A székesfehérvári egyházmegye 1848/49-ben*, „Kit szolgáltatok egy árva hon volt...” Közlemények Székesfehérvár város múltjából (szerk. Csurgai Horváth József), Székesfehérvár 2000, 195–211; MÓZESSY GERGELY (források válogatása, bevezető tanulmány, jegyzetek), *A Székesfehérvári egyházmegye zsinatai a 20. század első felében* (Egyháztörténeti Források 5.), Budapest 2016; MÓZESSY GERGELY, *Veszprémiek a székesfehérvári püspökség korai éveiben*, Kézirat [2022]; NÉMETH LÁSZLÓ, *Székesfehérvári Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 714–725; PAUER, *Historia; Schem. Alba-regalen. 1822, 1842, 1864, 1910, 1977*; SZARKA, *A székesfehérvári; A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára. 1038–1688–1988*, Székesfehérvár 1988; TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ, *Székesfehérvár évezrede*, Budapest 2000; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESSY, *Jubilaeum; Univ. Schem. 1842*.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 165–170.

BALOGH MARGIT

I.6.1. MILASSIN BERTALAN MIKLÓS OFM [MILASIN] (1736–1811)

Székesfehérvár, 1790. október 11. – 1811. július 2.

1736. május 1-jén született a Bács vármegyében, Baja mellett található Csávoly községben, parasztcsalád gyermekeként. Szülei, M. Péter és Pángyity Katalin bunyevác jobbágyok voltak, akik a Bertalan keresztnvet adták fiuknak. Gimnáziumi tanulmányait Bonaventura Basslich ferences támogatásával Baján, Budán, Kecskeméten és Szegeden végezte. 1756-ban a híres erdélyi zarándokhely, Máriaradna (Rodna RO) kolostorában belépett a ferences rendbe, ahol a Miklós nevet vette fel. A teológiát Budán végezte. Az egyre jelentékenyebb paphiány miatt még tanulmányai befejezése előtt, 1760. március 19-én pappá szentelték. Lelkipásztori feladatokat először Budán és környékén, majd a délszláv lakosság körében látott el. Biztosan megfordult a Budai-hegyekben: Solymáron, és Csepelen is. Az 1760. évi pestisjárvány idején a Tabánban végzett pasztorációs tevékenységével tűnt ki. A következő évben Firenzében fejezte be tanulmányait, és kiváló eredményei elismeréseként felkérést kapott a lombardiai Lodiban működő ferences főiskolától filozófia oktatására. Emellett tábori lelkészként, illetve

gyóntatóként szolgált, amire különösen alkalmassá tette magyar, német és szláv nyelvtudása. 1767-től kizárólag az utóbbi feladatot látta el. Amikor alakulatát Bécsbe vezérelték, a katonacsaládok gyermekeinek hitoktatását is elvállalta. II. József császár 1782-ben tábori főlelkésszé (*superior castrensis*) nevezte ki. Amikor az uralkodó 1788-ban személyesen vett részt a török háborúban, M. volt a gyóntatóatyja. A legfelsőbb hadúr különleges kegyét M. akkor nyerte el, amikor a császárt és kíséretét egy ellenséges támadás alkalmával jó helyismerete segítségével kimentette a fenyegető veszélyből.

II. József M-t 1790. január 19-én székesfehérvári püspökké nevezte ki. A császár február 20-i halála után II. Lipót újította meg a *nominatiót* 1790. április 20-án. A pápai megerősítésre június 21-én került sor. Kegyelmi folyamódványa által M. már a királynak tett hűségeskü és a szentszéki megerősítés előtt élvezhette a püspökség *temporalia*-jából származó jövedelmeket. Felszentelését Kerticza diakóvári püspök végezte a győri és a nagyváradai főpásztorok közreműködésével szeptember 8-án. Beiktatására 1790. október 11-én került sor. M. ebből az alkalomból Pál, Márton és Antal testvéreivel együtt nemességet nyert. A beiktatása utáni hetekben a vármegyékben tiltakozott a 18. század végén egyre inkább szokásossá vált magyar nyelvű üdvözlőbeszédek ellen. Ferenc király 1798-ban M-nak és öt másik személynek „együttesen” adományozta a bácsalmási (Aljmaš HR) Mária-kegyhelyet.

M. új működési helyén udvari összeköttetéseinek köszönhetően folytatta az 1789-ben váratlanul elhunyt hivatali előd, Nagy Ignác nagyszabású építkezési terveit. Feigs Ferenc Antal székesfehérvári építőmester 1788-ban kezdte meg az új püspöki palota építési munkálatait. Az északi szárny a megbízó halálakor már nagyrészt elkészült; M. először csak e szárny befejezését rendelte el. 1798-ban folytatódtak az építkezések; az elkészült épületszárnyat levéltár és iroda céljára alakították át. Mindmáig vitatott, hogy a Reider Jakab építész vezetésével folytatott építkezés az eredeti vagy új tervek alapján zajlott-e. Az egykori Nagyboldogasszony prépostsági templom romjainak elbontása után épült meg a főhomlokzat. A munkálatok 1802-ben fejeződtek be. M. végrendeletében számos értékes műtárgyat hagyott a püspöki palota berendezése céljára, ezekből azonban mára csak néhány maradt meg. M. másik kezdeményezése a papképzés megszervezésére irányult. Első lépésként magyar és külföldi szemináriumokba küldte a papnövendékeket, amíg helyben nem állt rendelkezésre

saját szeminárium. E célra eredetileg az egykori jezsuita rendház szolgált volna. József főherceg, a császár testvére és Magyarország nádora hathatós támogatásával M. végül az egykori sarus karmelita rendházban rendezte be a szemináriumot, ahol 1802. november 7-én négy tanárral és 23 növendékkel indult meg az oktatás. M. az intézményt 1805-ig saját jövedelméből működtette. A szeminárium és temploma 1809-ben a Napóleon elleni hadjáratban megsebesült katonák kórházaként működött. Az épület visszaszerzése céljából M. 348 forintot, több latnyi aranyat és ezüstöt juttatott a kincstárnak, melynek köszönhetően már 1810-ben sikerült kieszközölnie az udvarnál az épület visszaadását. A palota és a szeminárium mellett 1801-ben idős papok számára otthont létesített.

M. kevés közéleti szerepet vállalt; 1807-ben az országgyűlés első ülésén a rendekhez küldött főúri delegáció szószólója volt és a gyűlés nyitó nagymiséjét is ő mutatta be. Bizonyíthatóan foglalkozott irodalommal, tudománnyal és retorikával is. 24 éves tábori lelkészi szolgálata utóhatásának tudható be, hogy túlnyomórészt gyakorlati lelkipásztorkodással – többek között a társadalom peremére került csoportokkal – foglalkozott. Ezen felül a jövedelmekből nagy összeget áldozott a rászorulóknak, például sebesült katonák támogatására. 1809-ben szélütés érte, ettől kezdve ténylegesen Nagy Pál kanonok irányította az egyházmegyét. M. 1811. július 2-án, 75 évesen hunyt el Székesfehérváron. Augusztus 13-án, a székesegyház altemplomában helyezték örök nyugalomra. A temetési beszédet Horváth János veszprémi kanonok, M. későbbi hivatali utódja tartotta. VII. Pius fogsága miatt a püspöki szék öt évig üresedésben volt. Ekkoriban a hadi kiadások miatt a bécsi udvar jól tudta hasznosítani az egyházmegye bevételeit.

• *Művei*: *Protocollum Officii Vicariatus Castrensis*, SzfvPL No. 13. • *Források*: SzfvPL Acta Eccl. Alb. 1790–1797, 1798–1803, 1803–1810 (No. 5901/6–8); Milassin püspök végrendelete, 1810. április 2. SzfvKL No. 3504; *Preßburger Zeitung* 30. 1. 1798; *Wiener Zeitung* 22. 4. 1807; *Oesterreichische Zeitung* 11. 10. 1809. • *Irodalom*: BÄHLCKE, *Episkopat*; HC VII–IX; FÉNYI OTTÓ, *Milassin Miklós (1790–1811)*, Schem. Alba-regalen. 1977, 76–80; HORVÁTH JÁNOS, *A Boldogult Méltóság Életének bővebb leírása*, Tökélletes fő pásztor (szerk. Horváth János), Veszprém é. n., 31–43; KÁROLY, *Fejér Vármegye I*, 420–422; MÁNDICS MIHÁLY, *Milassin Miklós életútja*, Csávoly 1996; MKL VIII, 88; PAUER, *Historia*, 294–295; *Schem. Alba-regalen*. 1791, 1792, 1810; SOMOGYI ÁRPÁD, *A Milassin-gyűjtemény nyomában*, Műgyűjtő IV/2 (1972), 1–4; So-

MOGYI ÁRPÁD, *A székesfehérvári püspöki kincstár*, Művészettörténeti Értesítő XXI/2 (1972), 128–130; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESSY, *Jubilaeum*, 26–27; WURZBACH.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 170–172.

SMOHAY ANDRÁS

I.6.2. VURUM JÓZSEF [WURM] (1763–1838)

Székesfehérvár, 1816. november 24. – 1822. április 19.

Nagyvárad, 1822. június 27. – 1827. szeptember 17.

Nyitra, 1827. november 7. – 1838. május 2.

V. 1763. november 27-én született Nagyszombatban, kisiparos családban. Gimnáziumi tanulmányait Trencsénben (Trenčín SK), Pozsonyban és Nagyszombatban folytatta. 1781-ben a nyitrai egyházmegye klerikusa lett. Teológiát Nyitrán és Bécsben tanult. 1788. augusztus 18-án szentelték pappá, majd Fuchs Xavér Ferenc nyitrai püspök szertartója és titkára lett. 1791-től egyháztörténetet és kánonjogot tanított a nyitrai szemináriumban. Amikor 1804-ben Fuchst egri érsekké nevezték ki, V. elkísérte őt új székhelyére. 1805. március 1-én meghívást kapott az egri káptalanba, az érsek oldalkanonoka lett. 1807-ben elnyerte a kompolti apáti címet, 1810-ben az egri líceum igazgatója lett. Ugyanabban az évben szardikai címzetes püspök, egyúttal a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosa lett. A király 1816. június 7-én (a szakirodalomban tévesen június 2-án) székesfehérvári püspökké nevezte ki, amelyet a Szentszék szeptember 23-án erősített meg. Püspökké Fischer egri érsek szentelte Budán, november 10-én, székét november 24-én foglalta el Székesfehérváron. Ötéves székesfehérvári működésének csak kevés nyoma található a forrásokban és az irodalomban, eltekintve a szokásos adományoktól. 1821 májusában vendégül látta az inkognitóban Ljubljanából Oroszországba utazó I. Sándor cárt († 1825). Ugyanabban a hónapban Rudnay primás esztergomi örökös főispáni beiktatásakor ő szólalt fel a rendek nevében. Bár V. Rudnaynál és a királynál is sürgetőleg kérelmezte, hogy visszatérhessen szülőföldjére, a király 1821. december 21-én át helyezte a nagyváradai egyházmegyébe. A pápai megerősítésre 1822. április

19-én került sor. Új egyházmegyéjében a püspökség védőszentjének, Szent Lászlónak az ünnepén, 1822. június 27-én lépett hivatalba.

Beiktatása után néhány hónappal kezdődött a pozsonyi magyar nemzeti zsinat, amelyen V. aktívan részt vett és a kiélezett vitákban képviselte teológiai és egyházi álláspontját. A zsinat előtt I. Ferenc megbízásából Somogyi Lipót szombathelyi és Kurbély György veszprémi püspökökkel együtt átdolgozta a szerzetesrendek szabályzatait jozefinista szellemben, és ennek kapcsán a zsinaton a szerzetesrendek reformjáért felelős ötödik deputáció vezetésével bízták meg. A tanácskozásokon felszólalt többek között a katolikus bibliafordításnak az aktuális magyar nyelvhasználathoz igazítása ellen, nehogy ezzel támadási felületet adjanak a protestánsoknak. Hiába javasolta az 1816-ban megnyitott bécsi *Augustineumban* (*Frintaneum*) tíz hely finanszírozását magyar kollégisták számára. A püspökökről szóló passzusba beleíratta, hogy azok a jövőben ne „pazarolhassák el” vagyonukat rokonaikra. Megromlott egészségi állapota ellenére V. később az egész egyházmegye vizitációjára vállalkozott. Alaposan átdolgoztatta az egyházmegyei sematizmust és térképet készíttetett a püspökségről. Különös figyelmet szentelt a hitoktatásnak. Néhány éves ottani működése során a Nagyváradtól északra található Bihar (Bihor RO) kisvárosban templomot, paplakot és iskolát építtetett, biztosította a foglyok pasztorációját, valamint támogatta a Körös szabályozását. 1827. május 25-én nyitrai püspökké nevezték ki; prekonizációjára a szeptember 17-i konzisztóriumon került sor. Ünnepélyes beiktatása 1827. november 7-én volt. A nagyváradihoz hasonlóan jól javadalmazott nyitrai egyházmegyébe történő újabb áthelyezésének okai eddig ismeretlenek.

V. kora lelkiismeretes püspökének bizonyult mindhárom egyházmegyéjében. Anyagilag támogatta az egyházi, az oktatási és a szociális intézményeket és gondoskodott az általános egyházi és liturgiai előírások betartásáról. Nyitrán többek között leányiskolát létesített, ahol már az alapítás első évében 200 gyermek tanult. Felújíttatta az idős és beteg papok házát, az úgynevezett *Promeritae Queti*-t, támogatta a kerületi kórházat, idősek otthonát és dologházat. Amikor 1831-ben a vármegyében kolera pusztított, saját vagyonából 12 ápolónőt alkalmazott. Az egykori zsolnai (Žilina SK) jezsuita rendházat 1833-ban száz fő befogadására alkalmas árvaházzá (*Sírotár*) építtette át, amelyben a kolerában elhunyt szülők gyermekei számára biztosítottak helyet. Továbbá 14 szegény diákot éves ösztöndíjjal támogatott.

Művészetpártolása megnyilvánult a nyitrai rajziskola alapításának kezdeményezésében; e célra 35 ezer forintot áldozott, és felújított épületeket bocsátott az intézmény rendelkezésére. Újjáalapította a Fuchs nyitrai püspök által a nagyszombati orsolyita kolostor, valamint a váci siketnémák javára tett, időközben megszűnt alapítványokat. Saját vagyonából is támogatott olyan szegény plébániákat, mint például a szolopnai (Slopná SK), amelynek temploma tűz áldozata lett. A nyitrai székesegyházat új liturgikus ezüsstárgyakkal szerelte fel, és jelentős összeget áldozott az esztergomi székesegyház építésére.

V. jó kapcsolatot ápolott az ország politikai elitjével, és személyesen részt vett a magyar országgyűléseken. 1825–1827-ig, 1830–1832-ig és 1836-ban valóságos belső titkos tanácsosi tiszteket is betöltött. Ezen felül Abaúj, Zólyom és Temes vármegye helyettes királyi biztosaként is működött. A lojalitás tekintetében Rómát részesítette előnyben Béccsel szemben. A Szlovák Tudós Társaság (*Slovenské učenie tovaryšstvo*) és nyitrai tagozatának alapító tagja volt. Később a társaság újraindítását kezdeményezte, amelynek érdekében 1838-ban Pozsonyból nyomdát telepített át Nyitrába. Mecénása volt a Szlovák Nyelv és Irodalom Kedvelői Társaságának (*Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej*) és érdeklődött az egyháztörténeti témák iránt. Újra-rendeztette a nagyváradi és a nyitrai püspöki levéltárakat. A gazdag nyitrai levéltári állomány alapján 1830-ban kiadta az első történeti sematizmust (lásd lent). Az ennek során gyűjtött gazdag forrásanyagot történelmi *Opus magnum*-ában, „A nyitrai egyházmegye és püspökeinek emlékezete” című, 1835-ben Pozsonyban szerzőség megnevezése nélkül kiadott művében is felhasználta. Ebben a püspökség történetét a markomannok és a kvádok koráig vezette vissza. Néhány más, a nagyváradi és a nyitrai egyházmegyével kapcsolatos történeti és vallási értekezés mellett általános egyháztörténetet is írt, amely azonban kéziratban maradt.

Amikor 1831-ben megüresedett az esztergomi érseki szék, V-t XVI. Gergely pápa az esztergomi Prímási Főszentszék legfelsőbb bírójává tette meg. 1836. május 14-én Ferdinánd király V-t a Szent István-rend lovagjává tette és nemesi rangra emelte. V. 1838. május 2-án, 74 évesen halt meg a Nyitrától dél-nyugatra fekvő Mocsonokon (Močenok SK), az ottani püspöki kastélyban. 1838. július 10-én temették el a nyitrai püspöki kriptában; a gyászszertartást Szaniszló Ferenc nagyváradi kanonok végezte. Végrendeletében magányszemélyek (mindenekelőtt közvetlen munkatársai) és egyházi intézmények

(többek között: székesegyház, székeskáptalan, szeminárium, könyvtár) mellett jelentős összeggel támogatta a jótékony célú alapítványokat, például 100 000 forintot hagyott a zsolnai árvaházra, amelyet már életében 40 000 forintos alapítvánnyal segített. A végrehajtás érdekében a következő hónapokban elárverezték a püspöki háztartást, ami ritka betekintést nyújt a kor püspöki udvartartásába. A legtöbbet kínálókhöz kerültek különböző időpontokban például a rezidencián tartott igáslovak: négy díszló (világosbarna herélt), négy háziszolgálatra alkalmas gesztenyebarna herélt, két gazdasági és három igásló. Elárvereztek különféle kocsikat: egy üvegezett hintót (úgynevezett batárt), hat csészt, valamint „egy szép, aranypaszományos világoskék bársonnyal bélelt díszhintót, egy díszes bakot, nyeregbetéteket és ahhoz tartozó 6 gazdagon díszített lószerszámot”, továbbá három hat-, illetve négyfős étkezészetet, nyergeket, hajtócsizmákat és más, lótartáshoz szükséges felszereléseket. Júliusban árverezték el a drágaköveket, az ezüst asztalneműt és a borkészletet: például gyémánttal, smaragddal, cirkonnal és rubinttal díszített keresztek, gyűrűket és aranyláncokat, asztalneműből például egy több mint 500 lat súlyú nagy ezüst asztaldísz, több mint 100 tányért, 150 fős evőeszköz készletet. A borospincében sok más fajta mellett 1822-es és 1834-es évjáratú tokait találtak.

• *Művei: Schem. Nitrien. 1829; Episcopatus Nitriensis.* • *Források: Memoria [...]* Josephi Vurum, *Episcopi Nitriensis [...]* occasione solennium exsequiarum [...], Pestini 1838; N. N., *Nachrichten [...]* über die ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822, Sulzbach 1824; *Episcopatus Nitriensis*, 466–467; *Österreichischer Beobachter* 23. 5. 1821; *Wiener Zeitung* 29. 5. 1821; *Preßburger Zeitung* 12./26. 6. 1838; *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 1. 7. 1838; *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1838, I, 307; *Hírnök*, 1838, 5. 24. 2. • *Irodalom: ANTON BAGIN, Vybrané kapitoly zo slovenských cirkevných dejín*, Bratislava–Trnava 1980, 114–115; ALEXANDER CSANDA, *Kapitoly z dejín Nitry*, Bratislava 1963; HC VII–IX; IMRICH KOTVAN, *Bibliografia bernolákovcov*, Martin 1957, 321–324; AP [ANTON PAŽITNÝ], *Jozef Vurum, nitriansky biskup, bernolákovec, Významné osobnosti Nitry*, 163–164; LUBOMÍR VILIAM PRIKRYL, *VURUM (Warum, Wurum) Jozef*, Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska (Július Pašteka et al.), Bratislava 2000, 1486–1487; *Schem. Nitrien. 1822–1867.*

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 117–120.

VILIAM JUDÁK–RUPERT KLIEBER szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

I.6.3. KOPÁCSY JÓZSEF (1755–1847)

Székesfehérvár, 1822. augusztus 27. – 1825. június 27.

Veszprém, 1825. augusztus 28. – 1839. február 18./1842

Esztergom, 1839. május 28. – 1847. szeptember 18.

K. 1775. május 30-án született Veszprémben, szegény kisnemesi családban. Apja K. Mihály, anyja Gyöngy Judit volt. Apja építőmesterként, más források szerint kocsként dolgozott. Egy pap figyelt fel a fiú tehetségére és tette lehetővé számára, hogy szülővárosában gimnáziumba járhasson. Filozófiát és teológiát 1791–1796 között tanult a pozsonyi generális szemináriumban. A szenteléshez előírt életkor eléréséig tanulmányi felügyelő volt a veszprémi szemináriumban, majd püspöki titkár lett. 1798. május 30-án szentelték pappá Zircen. Ezt követően Veszprémben titkári munkája mellett kánonjogot, egyháztörténelmet és egyházi irodalomtörténetet tanított. 1805-ben szentszéki ülnök, 1809-ben a szeminárium vicerégense lett. 1806-tól veszprémi városi plébános és esperes, 1807-ben kanonoki stallumot kapott a székeskáptalanban. 1809-ben zselicszentjakabi címzetes apát, 1811-ben székesegyházi főesperes és a hántai Szent Mihály egykori társaskáptalan címzetes prépostja lett. Ezekben az években készült el Veszprémben Szent Ágoston *Válomásainak* magyar fordítása, és ekkor jelent meg számos janzenista ihletésű írás, ami feltehetően kihatott teológiai irányultságára. Tehetséges szónok hírében állt, ezért őt bízták meg 1809-ben Károly Ambrus (Karl Ambros von Österreich-Este) esztergomi érsek, 1813-ban Vilt győri püspök halála alkalmából gyászbeszéd tartásával. 1817-ben a Királyi Tábla prelátusa, 1813-ban pristinai választott püspök lett. 1811-ben és 1821-ben részt vett a magyar országgyűlésen, utóbbin a Hétszemélyes Tábla tagjaként.

Ferenc király 1821. december 21-én székesfehérvári püspökké nevezte ki K-t, a pápai megerősítés 1822. április 19-én kelt. Püspökké Rudnay prímás szentelte június 16-án az ideiglenesen székesegyházként szolgáló esztergomi Szent Ignác-templomban. Ünnepeyles beiktatására 1822. augusztus 27-én került sor. Rövid székesfehérvári működése alatt K. két vizitációt tartott. Ekkoriban készült el a budakalászi, a bicskei, a sárosdi és a váli templom; Gyúron plébániát alapított. K. részt vett az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton, ahol beszédet is tartott. Mindössze hároméves működése után 1825. február 26-án veszprémi püspöki kinevezést nyert. Az áthelyezést a pápa

június 27-én erősítette meg, a beiktatásra 1825. augusztus 28-án került sor. Veszprémi működése alatt 34 plébániát látogatott meg a Balatontól keletre; 1833-ban elrendelte a magyar nyelvű anyakönyvezést és térképet rajzoltatott az egyházmegyéről. Az esperességek számát ötre növelte és több templomot építtetett. 1834-ben tanítóképzőt (*Praeparandium*) alapított. A püspök és a székeskáptalan együttesen magára vállalta, hogy három tanár és 12 diák felszerelésére és ellátására évi 2500 forintot áldoznak. Apai házat jól felszerelt elemi iskolává alakíttatta át, amelyet ezen felül ösztöndíjakkal támogatott. Az egyházmegyei könyvtárat és levéltárat a püspöki palotában helyezte el.

K. 1838. december 20-án esztergomi érseki kinevezést kapott, miután Rudnay 1831-ben bekövetkezett halála óta a szék üresedésben volt. Kinevezését megelőzően hosszas tárgyalások folytak Lodovico Altieri bécsi nuncius (1836–1845) és a kormányzat között. A szék betöltése a közelgő országgyűléssel is összefüggött: a magyar klérus élére erős vezetőt kívánt állítani a kormányzat. Metternich herceg eredetileg Friedrich Fürst Schwarzenberg salzburgi érseket javasolta e pozícióra, aki azonban magyar nyelvtudás hiányában kiesett. Ezt követően Szepesy Ignác pécsi püspök lett az újabb jelölt, aki viszont 1838-ban váratlanul elhunyt. Ezután a már idős K-ra esett a választás, aki Pálffy Fidél udvari kancellár szerint kiváló „jogi és politikai ismeretekkel” rendelkezik, életvezetése példás („nem hódol a pompának”); ellene szólt gyenge egészsége és előrehaladott kora mellett „nem különösebben előkelő származása”. K., aki hivatalosan 1839-ben értesült kinevezéséről, előrehaladott korára hivatkozva visszautasította azt. Valójában inkább a hosszú üresedés és a székesegyház elhúzódó építkezése miatti bizonytalan anyagi helyzet, valamint a megfelelő esztergomi érseki rezidencia hiánya riasztotta el. Mivel Ferdinánd király ragaszkodott döntéséhez, K. elfogadta az áthelyezést azzal a feltétellel, hogy a veszprémi püspökséget és jövedelmeit adminisztrátorként még három évig megtarthatja. A Szentszék a kinevezést ezzel a feltétellel 1839. február 18-án fogadta el. Május 27-i ünnepélyes bevonulását követően másnap iktatták be, majd a következő nap az Esztergom vármegyei főispáni méltóságot is felvette. Felekezettől független elismertségét igazolja, hogy bevonulása alkalmából a helyi zsidóság díszes oltárt emelt tiszteletére.

A kinevezés kiváltotta a konzervatív egyházi körök támadását, mivel azok K-t janzenizmustal vádolták. Miután Altieri nuncius a helyzet tisztá-

zására szólította fel K-t, az elismerte, hogy nem írta alá VI. Pius *Auctorem Fidei* kezdetű, a pistoiai zsinat elleni konstitúcióját. Ettől függetlenül a vizsgálatnak nem lett közvetlen következménye, ugyanakkor annak kései hatása lehet, hogy K. nem nyerhette el a bíborosi méltóságot. Egyes megnyilatkozásai és cselekedetei valóban késő janzenista beállítottságra utalnak. Fontosnak tartotta a lelki élet elmélyítését gyakori szentgyónás, önmegtagadás és évenkénti lelkigyakorlat által, ugyanakkor nem propagálta a kor jellemző kegyességi formáit, a Jézus Szíve-kultuszt, az Oltáriszentség tiszteletét, a gyakori áldozást, a litániákat és a szentek tiszteletét. Székfoglaló beszédeiben Szent Ágostont idézte, és kiemelte az isteni kegyelem jelentőségét.

Új hivatalában különösen nagy kihívást jelentett számára az esztergomi székesegyház befejezése. Miután Johann Packh építőmester 1839-ben rablógyilkosság áldozata lett, az egri székesegyház építésével már hírnevet szerzett Hild Józsefet bízták meg a munkálatok folytatásával. Hild innovatív építészeti megoldásokat alkalmazott, például a kupola építéséhez fémrácsot használt. A székesegyház díszítésében Marco Casagrande szobrász, valamint Michelangelo Grigoletti és Ludwig Moralt festők működtek közre. A homlokzat feliratát: *Caput Mater et Magistra Ecclesiarum Hungariae* vagyis „Magyarország egyházának feje, anyja és tanítója” K. fogalmazta meg, aki még megérte, hogy a keresztet felhelyezték a kupolára. A primás egy másik templomot is építtetett Esztergomban, és kibővítette az érseki palotát. 1842-ben új, Esztergomot és Párkányt (Štúrovo SK) összekötő fahidat építtetett a Dunára. A még elődje, Rudnay által kilátásba helyezett nagyszombati társaskáptalant Ferdinánd király 1843. február 6-án hat kanonokkal állította fel. K. engedélyt kapott tőle arra is, hogy ismét lehetőség nyíljon magyar papnövéndékek kiküldésére a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ba. K. Esztergomban is buzgón teljesítette egyházlátogatási kötelezettségét és számos újításról rendelkezett. A plébánosoknak évente kétszer össze kellett gyűlniük (*corona*), hogy kiállítsák a *status animarum*ot. Újraszabályozta a plébániai könyvtárak és levéltárak igazgatását; személyi változások esetében leltárat kellett készíteni. Egy 1846. évi körlevelében erkölcsi komolyságot, a böjti előírások betartását, rendszeres gyónást és lelkigyakorlatot írt elő papjainak. Emelte a népiskolák színvonalát; különösen fontosnak tartotta a cigányság jobb iskoláztatását. 1842-ben nyílt meg az esztergomi tanítóképző – ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Tanárképző Központja – és egy leánynevelőintézet.

K. politikailag kiemelkedően aktív volt és az országgyűléseken az egyház érdekeit védte. Az 1839/40. évi országgyűlés megnyitóján magyarul köszöntötte a királyt. Amikor az ellenzék a vegyes házasság körüli vitában Scitovszky rozsnói és Lajcsák nagyváradai püspököt perrel fenyegette, K. visszautasította a vádakat, és végül a királyhoz fellebbezve kérte a bírósági eljárás megakadályozását. A viták középpontjában az egyház részéről ismét megkövetelt reverzális állt, amelyben az akatolikus házastársnak arra kellett köteleznie magát, hogy gyermekeit katolikus neveltetésben fogja részesíteni. K. 1840. június 2-i körlevelében úgy rendelkezett, hogy amennyiben a reverzális megtagadására sor kerül, úgy a klérus a házasságkötéskor csak úgynevezett passzív asszisztenciát tanúsíthat. Az országgyűlés befejezésével a vita ideiglenesen azzal fejeződött be, hogy a Szentszék brevében engedélyezte a passzív asszisztenciát és Luigi Lambruschini államtitkár egy instrukcióban tiltottnak, érvényesnek minősítette azonban azokat a házasságokat, amelyek nem a Trienti Zsinat által előírt formában vagy nem katolikus pap előtt kötöttek. A felekezeti viták ismét kiújultak a következő, 1843/44. évi országgyűlésen, ezúttal a felekezetváltás kérdésköre kapcsán. Az egyház álláspontja ismét támadások kereszttüzébe került. A székeskáptalan követei úgy próbálták meg egyes püspökök támogatásával megőrizni az előjogok egy részét, hogy az ellenzék egyes reformjavaslatait készek voltak elfogadni. A püspöki kar, közöttük K., tüntetőleg távol maradt e tárgyalásokról.

K. művészet- és a tudománypártolásával is hírnévre tett szert. Már 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották. Az 1843/44. évi országgyűlésen 60 forint értékben díjat tűzött ki „a legjobb egyháztörténész” javára, amelyet azonban végül nem osztottak ki. Jelentős összeggel támogatta Kézai Simon *Gesta Hunnorum et Hungarorum* című munkája, valamint a *Budai Krónika* kiadását, és aktívan részt vett az 1848-ban alapított Szent István Társulat előkészítésében.

1847. szeptember 18-án halt meg Esztergomban, meghűlés következtében. E hónap 22-én temették el a bazilika altemplomában. A székesegyház kincstára K. több értéktárgyát őrzi. Kollonich Lipót († 1707) prímás óta szokássá vált, hogy a prímás hagyatékának egyharmadáról szabadon rendelkezett, a további kétharmad rész pedig a püspökség és a kincstár tulajdonát képezte. K. már 1843-ban vagyona egyharmadát, közel 235 000 forintot rokonaira hagyta. Utalva a már mintegy hárommillió forint jótékony célú kiadásaira, 1847-ben elérte a királynál, hogy a kincstárt megillető harmadot

is családtagjainak adományozhatta. Ez a következő mozgalmas években elmaradt, ami hosszadalmas jogi következményekkel járt. A persorozat (úgynevezett Kopácsy-affér) az örökösöket terhelte és egészen az 1870-es évekig elhúzódott.

• *Művei:* *Az izraelitáknak és a keresztényeknek szokásaik és erkölceik [...]*, Veszprim 1801; *Halotti beszéd, melyet fels. és főt. Károly Ambrosiusnak [...] ausztriai főhercegnek, esztergomi érseknek [...] dicső emlékezetére [...]*, Buda 1810; *Szent Istvánnak Magyarország első királyának és apostolának dicsérete [...]*, Wien 1810; *Halotti beszéd, melyet mélt. és főtiszt. Vilt Józsefnek, néhai győri püspöknek emlékezetére [...]*, Győr é. n.; *Josephus Kopácsy episcopus Alba-Regalensis ad clerum pastoralis suae curae creditum dum reginem dioecesis auspicaretur*, h. n. 1822; *Egyházi beszéd melyet 1822. szent György havának 23. midőn az esztergomi fő-anya-templomnak fundamentoma főmélt. hg. Rudnay Sándor úr esztergomi érsek [...] által fényes szertartással letétetnék, tartott*, h. é. n.; *Oratio ad synodum*, Posonii 1822. • *Források:* PL Archivum Ecclesiasticum, Kopácsy József iratai; *Österreichisches Morgenblatt* 29. 6. 1836; *Der Adler* 4. 6. 1839; *Neue Freie Presse* 11. 6. és 20. 8. 1873, valamint *Die Presse* 20. 5. 1879 [K. affér]; BALÁS THEOPHIL FERENC, *Gyászhangok néb. Kopácsy József Magyarország herceg-primása, hamvai fölött 1847. mindszentbő 25- és 26-án [...]* a sz. Benedekrendűek vezérlete alatti esztergomi kir. középtanodától, Esztergom 1847; DEÁKY ZSIGMOND, *Oratio, quam in solennibus exequiis Cels. ac Rev. Dni principis Josephi Kopacsy, metropolit. Strigoniensis archi-episcopi etc. die 15. Octobris 1847. Strigonii dixit*, Strigonii 1847. • *Irodalom:* BEKE MARGIT, *Kopácsy II. József, Esztergomi érsekek*, 360–364; E. SAINT-MAURICE CABANY, *Notice historique sur Mgr. Joseph Kopacsy, prince primat du royaume de Hongrie, légat-né du Saint-Siège, archevêque de Gran... mort à Gran... le 27 septembre 1847*, Paris 1852; FAZEKAS CSABA, *A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány. Katolikus politikai program 1846-ból*, Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918 (szerk. Sarnyai Csaba Máté), Budapest 2001, 29–45; HC VII–IX; LADÓCSI GÁSPÁR, *A janzenista Kopácsy József*, *Egyházak a változó világban* (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom 1991, 549–551; MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846*, Budapest 1934; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprimások arcképsorozata*, Budapest 1970, 213–235; SCHWICKER; SÍK ZOLTÁN, *Kirchenpolitik in Ungarn unter dem Fürstprimas Joseph von Kopácsy 1838–1847*, Wien 1939; SZINNYEI, VI, 959–961; TÖRÖK JÁNOS, *Magyarország primása. Közjogi és történeti vázlat*, Pest 1859, I, 178–179; GEORG WOHLAND, *Ode Cels. ac Rev. Dno principi Josepho Kopácsy [...] occasione solennis inaugurationis die 28. Maji 1839 oblata ab alumnis seminarii Posoniensis ad S. Emericum*, Posonii 1839; WURZBACH.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 29–34.

FORGÓ ANDRÁS

I.6.4. SZUTSITS PÁL MÁTYÁS [SUČIĆ] (1767–1834)

Székesfehérvár, 1828. május 18. – 1831. február 28.

Diakóvár-Szerém, 1830. június 13. – 1834. április 13.

1767. január 11-én született Szabadkán (Subotica SRB), bunyevác nemesi családba. Elemi iskoláit is itt végezte. Pauer János és Károly János nyomán elterjedt, hogy Székesfehérváron, de ez nem adatolható. A tévedés mögött vélhetően Szabadka „*Libera Ac Regia Civitas*” nevének helytelen feloldása áll. A szakirodalom állításával ellentétben a bölcsészeti osztályokat Pesten végezte, majd 1784-től teológiai tanulmányokat folytatott a kalocsai főegyházmegye kispapjaként, amelyet beárnyékkolt II. József szemináriumokra vonatkozó előírásainak gyakori változása. A teológia első két évét így az Egerben felállított generális szemináriumban végezte, a következő két évet pedig a pesti intézetben töltötte. 1789 szeptemberében a főegyházmegye által megkövetelt vizsgákat letette, a kevéssel ezután kiadott sematizmus már a bécsi *Pazmaneum* növendékeként említi. Miután a szükséges életkort elérte, 1790. január 17-én pappá szentelték.

Káplánként szolgált Kerényben (Kljajićevo SRB) 1790-ben, Monostorszegen (Bački Monoštor SRB) 1790–1791-ben, Zomborban (Sombor SRB) 1791–1792-ben, majd 1792–1796 között Baján. Adminisztrátorként vezette a plébániát Csátalján 1796-ban, majd Bácsordason (Karavukovo SRB) 1796 októberétől 1797 decemberéig. 1798-tól 1803-ig (Duna)Bökény (Mladenovo SRB) plébánosa. 1802–1803 folyamán az alsó-bácsi esperesi kerület élén állt Kollonich László érsek megbízásából.

1804–1816 között Szabadka plébánosa, egyúttal 1812-től az ekkor megszervezett középő-tiszai, későbbi nevén szabadkai kerület első esperese is volt. 1809-ben címzetes sümegi apát lett. 1816-tól a kalocsai főszékeskáptalan kánonoka. 1819-ben rövid ideig a kalocsai szeminárium rektora. A káptalanon belüli fokozatos előléptetések következtében 1821-ben előbb tiszai, majd bácsi, 1822. április 29-től székesegyházi főesperes. 1823. május 1-jétől bácsi kisprépost. 1827-ben örkanonoki méltóságot nyert. A székesfőkáptalan küldötteként vett részt 1822-ben a nemzeti zsinaton a kalocsai érsekek történeti jogait védve.

Az országgyűlés alatt nominálta az uralkodó székesfehérvári püspöknek, 1827. május 5-én. 1827 novemberében – beiktatása előtt – részt vett Székesfe-

héváron a Habsburg Ferdinánd megkoronázásának 300. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken, és anyagi támogatást nyújtott a helyi Hessen-Homburg ezrednek. Püspöki kinevezése pápai megerősítést 1828. január 29-én kapott, jöllehet a korabeli sajtó az előző napra teszi ezt. Püspökké Klobusiczky Péter kalocsai érsek szentelte 1828. március 23-án Székesfehérvárott (és nem Kalocsán, ahogyan tévesen állítják). A társszentelők fehérvári püspökök-elődei: Vurum József nyitrai és Kopácsy József veszprémi püspökök voltak. Szutsits Pál Mátyás a fehérvári püspöki széket 1828. május 18-án foglalta el.

Alig kétesztendő fehérvári működése alatt 25 személynek szolgáltatta ki a papi rend szentségét, 23 kelyhet és 11 harangot szentelt. 1829-ben az egyházmegye északkeleti részében tartott vizitációs és bérnakörutat, amelynek során négy espereskerület 32 plébániáját látogatta meg. 1830-ban viszont a székváros bérmlása is elmaradt, mert társszentelőként vett részt Alagovich Sándor zágrábi püspök szentelésén.

Sz. nyájas, szeretetreméltó modorú, ízig-vérig lelkipásztor alkatú főpap volt, aki az istentiszteletek ünnepélyessé és bensőségesse tételére egyszerre törekedett. Megkövetelte a *Caeremoniale Episcoporum* előírásainak pontos betartását, írásba foglalta az asszisztencia számára a betartandó szabályokat is. Szívesen prédikált német és magyar nyelven egyaránt. Gyakorlatias előírásai nyomán – mint a toronyórak legnagyobb harangokhoz kapcsolása, az *Angelus* erőteljesebb kiharangozása – az istentiszteletek látogatottsága érezhetően megnőtt a székvárosban.

A püspök nagy figyelmet szentelt a papnevelés ügyének. Már első fehérvári tartózkodása idején meglátogatta a szemináriumot, az 1828 őszén megnyíló iskolaévre pedig már új napirendet írt elő a negyedszázados intézmény számára. Intézkedései a családiasság légkörét voltak hivatottak előmozdítani. Előírta, hogy a papnövendékek napi miséje az oratóriumban legyen, s hogy együtt étkezzenek előjáróikkal. Maga gyakran látott vendégül teológusokat uzsonnára a palotában, mintáját a kanonokok is követni kezdték. A 19–22 növendék közül általában egyet a *Pazmaneumba*, kettőt a Központi Szemináriumba küldött.

A püspöknek kétségkívül volt érzéke a zene iránt is: a papnövendékek zenei tanulmányait elősegítette, a székesegyházi zenekar fénykorát élte működése alatt.

Sz. anyagilag támogatta 1829-ben fehérvári ispotályt és szegényházat, valamint annak kápolnáját is.

1830. június 4-én az uralkodó a diakóvári egyházmegye élére nevezte ki. Bár áthelyezésének ügyét lelassította VIII. Pius pápa 1830. november 30-án bekövetkezett halála, ezután már keveset tartózkodott Fehérváron. 1830. szeptember 6-tól december 22-ig részt vett Pozsonyban az országgyűlésen. A karácsonyt Fehérváron töltötte, a gremiális papság december 26-án vett búcsút tőle. Az új pápa, XVI. Gergely 1831. február 18-án erősítette meg áthelyezését. Székét június 13-án foglalta el.

A halál Diakóváron érte 1834. április 13-án, életének 68. évében, 20 napnyi betegeskedés után.

• *Műve: Colocensis et Bácsiensis Ecclesiarum canonice unitarum Metropolis Strigoniensis Metropoleos, semper soror, nunquam filia*, 1821. Kézirat, KFK MS 234 158. • *Források: KFL I.1.a. Nagyszeminárium, Egri Főiskola; KFL I.1.a. Nagyszeminárium, Tanulmányi eredmények; KFL I.1.a. Nagyszeminárium, Vizsgarend; SzfvPL No. 14B; No. 5882/1a., 2.; I.6B. vol. 5; Jelenkor; Hazai és Külföldi Tudósítások; Magyar Kurír. • Irodalom: BALOGH–GERGELY, Egyházak, 50, 70; FAZEKAS–BEKE, A bécsi Pázmáneum; FAZEKAS, A bécsi Pázmáneum... hallgatói; FORINTOS, A székesfehérvári püspökség, 15–16; HC VII–IX; KÁROLY, Fejér Vármegye I, 426; GAMS, Series episcoporum; LAKATOS ANDOR, A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923, Kalocsa 2002; LAKATOS ANDOR, A kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára, Kalocsa 1998, 156; MKL XIII, 517; PAUER, Historia, 304–305; Schem. Alba-regalen. 1828, 1829, 1830; Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovariensis et Syrmienensis canonice unitarum pro Anno a Christo nato MDCCCXXXII dierum CCCLXVI. Eszekini 1832; SÜLYÖK JÁNOS [IGNÁC], Szutsits Pál Mátyás (1827–1830), Schem. Alba-regalen. 1977, 88–90; SZARKA, A székesfehérvári, 123, 230–231, 334; TÓTH TAMÁS, A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784), Budapest–Kalocsa 2014, 152–153; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESEY, Jubilaeum, 32–34.*

LAKATOS ANDOR – MÓZESEY GERGELY

I.6.5. HORVÁTH JÁNOS (1769–1835)

Székesfehérvár, 1832. január 8. – 1835. január 16.

1769. november 4-én született Csicsón, Zala vármegyében (ma: Balatoncsicsó, Veszprém vármegye), jobbágycsaládban. Plébánosa biztatására és Bajzáth József veszprémi püspök (1777–1802) anyagi támogatásával végezte középiskolai tanulmányait Veszprémben és Pápán. Veszprémi egyházmegyes kispapként a pozsonyi generális szemináriumban 1786–1788 között filozófiát, 1788–1792 között teológiát hallgatott, emellett keleti tanulmányokat folytatott. Tanulmányai végeztével Kaposvárra került, amíg a szenteléshez szükséges kort be nem töltötte. 1792. november 11-én szentelték pappá. 1792–1796 között Veszprémben káplánként szolgált, majd tábori lelkésznek jelentkezett, de Bajzáth püspök nem engedte ilyen szolgálatra. 1796-ban a Jankovics család kegyurasága alá tartozó Szöllősgyörök (Somogy vármegye) plébánosa lett. Szónoki tehetségével, különösen gyászbeszédeivel tűnt ki. 1801-ben gróf Festetics György meghívta a kegyurasága alatt álló Keszthely plébánosának. A plébánia a hahóti apátsághoz tartozott, amelynek H. ugyanabban az évben címzetes apátja lett; az avatást Milassin Miklós székesfehérvári püspök végezte. H. közben 1808-ig keszthelyi kerületi esperes volt. Felvirágoztatta a keszthelyi iskolát és a nemesi nevelőintézetet, támogatta a rajz és a zene oktatását, és mint árvaházi felügyelőbizottsági elnök, a városi szegényügyben is illetékes volt.

Magasabb egyházi pályafutása 1808-ban kezdődött: augusztus 5-én veszprémi kanonok, szeptember 23-án rudinai címzetes apát lett. Ugyanabban az évben a veszprémi szeminárium prefektusa, 1817-ben prodirektora lett. 1809-től a veszprémi szentszéki bíróságnál házasság- és kötelékvédő. 1815-től segesdi, 1822-től pápai, 1823-tól somogyi főesperes. Három vármegyének (1804-től Zala, 1814-től Veszprém, 1819-től Somogy) volt a táblabírája (1825-ig). 1822-ben részt vett a pozsonyi nemzeti zsinaton. 1825-ben a székeskáptalan követe az országgyűlésen, ahol támogatta a magyar nyelv és irodalom ügyét. Ugyanabban az évben a pesti egyetem hittudományi karának igazgatója, 1826. október 21-én teológiai doktora lett. 1825-től a Helytartótanács egyházügyi előadó tanácsosa, a király december 10-én választott bosoni püspökké nevezte ki. 1829-től a Magyar Udvari Kancellária előadójaként Bécsben élt és dolgozott.

H. kora egyik legműveltebb papjának és a kortárs teológiai írók kiemelkedő képviselőjének számított. Csatlakozott a magyar nyelvújító mozgalomhoz, Kazinczy Ferencsel, Kisfaludy Sándorral, Verseghy Ferencsel levelezett. Maga is írt verseket, hitbuzgalmi munkákat fordított, prédikációgyűjteménye jelent meg, a Tudományos Gyűjtemény hasábjain egyháztörténeti értekezéseket közölt. Verseghyvel együttműködve magyar nyelvű egyházi terminológiai lexikon szerkesztésébe kezdett, továbbá *Egyházi Értekezések és Tudósítások* címmel elindította és kiadta az első magyar nyelvű egyházi tudományos folyóiratot, amely először 1819 novemberében jelent meg Veszprémben és a magyar katolikus sajtó kezdetét jelezte. H. sokféle témának adott teret, és protestáns szerzők írásait is leközölte. Ő maga egyháztörténeti, jogi, egyházjogi, valamint morálteológiai írásokat publikált benne. Verseghy protestánsellenessége miatt azonban hamarosan támadás érte a folyóiratot, amely a Budán kiadott *Hazai és Külföldi Tudósítások* c. protestáns lappal is irodalmi vitába keveredett. Mivel Verseghy Budán élt, a két szerkesztő sűrűn levelezett egymással az egyházi és az állami cenzúra okozta problémákról, valamint a budai lapoknak az új katolikus sajtóorgánumhoz való viszonyulásáról. H. gyakran panaszkodott a katolikus klérus intellektuális érdektelenségére. 1824-ben a folyóirat megszűnt.

1830. szeptember 13-án I. Ferenc H-t székesfehérvári püspökké nevezte ki. Az Itáliába is átcsapó forradalmi hullámok és VIII. Pius halála miatt prekonizálásának ügye sokáig húzódott. XVI. Gergely pápa végül az 1831. szeptember 30-i konzisztóriumon erősítette meg kinevezését. H. a megerősítésre várakozva, idejét Pozsonyban, Bécsben és a tési püspöki nyaralóban töltötte. Püspökké Kopácsy József szentelte 1831. december 15-én Veszprémben. Székesfehérvári beiktatása 1832. január 8-án zajlott le. Ugyanabban az évben a Magyar Tudós Társaság, amelynek alapító és szervezőbizottsági tagja volt, irodalmi érdemeiért tiszteletbeli tagjává választotta.

Püspöksége 36 hónapjából összesen 16 hónapot Pozsonyban töltött az országgyűlésen, melyen többször is felszólalt. Távollétében helynöke, Simonyi Pál vezette az egyházmegyét. H. közéleti aktivitása mellett igyekezett teljesíteni főpapi kötelezettségeit is. 1832-ben bérmakörutat tartott és kánoni látogatást végzett a csepeli espereskerületben. Körleveleiben papjait a jegyesek oktatására, a filiák lelkipásztori ellátására, az anyakönyvek lelkiismeretes vezetésére buzdította, meghatározta a papi gyűléseken zajló tanácskozások témáit, és ismertette a szentségimádások rendjét. A húsvétot rendszerint Székesfehérváron ünnepelte, ekkor a város mindkét plébániáján bérmált, papot

szentelt és ellátta a püspök egyéb konszekrációs kötelességeit. Egyetlen templomszentelést végzett, 1834-ben Lovasberényben, ahol a 18. században németek is letelepedtek.

Püspökként is azok a célok és törekvések vezették, amelyek már kano-nokként is meghatározóak voltak számára. Nagy hangsúlyt fektetett a magyar nyelv ápolására: anyagilag támogatta a fehérvári katonaság újoncainak magyar nyelvtanárait. Engedélyt szerzett az 1824-ben megszűnt magyar nyelvű folyóiratának újraindítására, ami azonban már nem valósulhatott meg. Rudnay Sándor esztergomi érsek halála után H. a legmagasabb egyházi méltóság várományosa volt, ám a magyar nyelv érdekében kifejtett aktivitása miatt az udvar visszautasította. A hivatalával együtt járó jótékony kezdeményezésként nagy összegű alapítványt tett a városi kórház céljaira, és kórházi kápolna létesítését szorgalmazta, amelyet 1834-ben maga szentelt fel. Ekkorra azonban saját egészsége már megrendült. Az év nyarán Balatonfüreden gyógyíttatta magát. 1835. január közepén Pozsonyban ismét lázas betegségbe esett, majd felvette a szentségeket és elkészítette végrendeletét, amelyben terjedelmes könyvgyűjteményének mintegy 10 ezer kötetét a püspöki könyvtárra hagyta. 1835. január 16-án reggel, 65 évesen hunyt el. Holttestét Székesfehérvárra szállították, ahol január 20-án temették el a székesegyház altemplomában.

• *Műveinek jegyzéke*: BADICS FERENC, Horváth János püspök. 1769–1835, Veszprém 1927, 113–121. • *Források*: SzfvPL No. 14C • *Irodalom*: BADICS FERENC, Horváth János püspök. 1769–1835, Veszprém 1927; FORINTOS, A székesfehérvári püspökség adattára, 17–19; GLÓSZ E., Horváth János (1830–1835), Schem. Alba-regalen. 1977, 91–93; HC VII–IX; HORVÁTH KONSTANTIN–VERSEGHI FERENC, Az Egyházi Értekezések és Tudósítások (az első magyar róm. kat. teol. folyóirat) története. 1820–1824, Veszprém 1937; KÁROLY, Fejér Vármegye I, 426–431; KÓKAY GYÖRGY, Horváth János, Verseghy Ferenc és az első Magyar Katolikus Folyóirat, Magyar Könyvszemle 120 (2004), 3. sz. 213–225; KOPPÁNYI JÚLIA, Az Egyházi Értekezések és Tudósítások, Magyar Könyvszemle 2 (2003), 188–202; MACZÁK IBOLYA, Ékes szók a koporsóknál, Schem Alba-regalen. 2020, 12–20; MKL V, 49–50; PAUER, Historia, 305–309; PFEIFFER, 117–119; Schem. Alba-regalen. 1832, 1833, 1834, 1835; Schem. Wesprimien. 1814, 1818, 1819, 1824, 1826, 1827, 1829; SZARKA, A székesfehérvári, 334–335; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESSY, Jubilaum, 34–35; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 172–175.

MÓZESSY GERGELY

I.6.6. BARKÓCZY LÁSZLÓ, SZALAI ÉS TAVARNAI BÁRÓ (1792–1847)

Székesfehérvár, 1837. augusztus 15. – 1847. december 13.

1792. január 9-én született a Zemplén vármegyei Imregen (Brehov SK), ősi magyar arisztokrata családban. Famíliájának több tagja is fontos katonai, politikai és egyházi tisztséget töltött be a megelőző századokban, köztük Barkóczy Ferenc († 1765) Magyarország prímása volt. B. alsóbb iskoláit Sátoraljaújhelyen és Pesten végezte; bölcséleti tanulmányokat folytatott Kassán, majd jogot tanult a pesti egyetemen. Sokoldalú képzettségének köszönhetően jártas volt többek között a francia irodalomban. Filozófiát Egerben, teológiát a Központi Szeminárium növendékeként Pesten tanult. 1815. január 13-án egri főegyházmegyes pappá szentelték, ezt követően Fischer egri érsek szertartója volt Egerben. Nekrológia szerint a lelkipásztorkodásra érzett hívást. 1815. január végétől Jászládányban, 1816-tól Bogács faluban káplán. 1818. július 22-től Miskolcon plébános. Rövid időn belül ugyanazon kerület alesperese lett, és Klobusiczky József főispán Borsod vármegye táblai elnökévé nevezte ki. Tizenegy éves plébánosi működése során az ifjúság lelki nevelése mellett a felnőtt hívek pasztorációjára is komoly figyelmet fordított: 1826-ban megszervezte a felső-miskolci plébániát. 1829. november 13-án egri kanonok, 1835-ben pankotai főesperes lett, 1836-ban Klobusiczky kalocsai érsektől megkapta a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett ábrami (ábrahámi) apáti címet. Ugyanebben az évben Pesten a királyi ítélőtábla prelátusa lett.

Ferdinánd király 1837. január 12-én nevezte ki Székesfehérvár püspökének. A pápai megerősítést XVI. Gergelytől 1837. május 19-én nyerte el. Az új püspök nagylelkűen, 1000 forint adománnyal búcsúzott el korábbi egyházmegyéjétől. Vurum József, volt székesfehérvári püspök szentelte püspökké Nyitrán 1837. augusztus 6-án. Székesfehérvári beiktatása az egyházmegye védőszentjének ünnepén, Nagyboldogasszony napján (augusztus 15.) volt; ugyanarra a napra esett a székesfehérvári káptalan beiktatásának 60 éves évfordulója is. B. volt a székesfehérvári egyházmegye egyetlen főúri származású püspöke, aki előkelő származását inkább kötelességnek, mint előjognak tekintette, és gyakorlati tapasztalataival együtt előnyösen kamatoztatta hivatalvezetése során. Személyében a reformkor szelleme érkezett el az egyházmegyébe. Az egyházmegye történetírása B-t tudós teológusként

ismeri, aki szívén viselte a lelkipásztorkodást és a nevelést, mindemellett tehetséges szónok és kultúrát támogató mecénás is volt. Az 1840-es évek heves politikai vitáiban nem vállalt szerepet, ugyanakkor részt vett az országgyűléseket előkészítő vármegyei bizottságok munkájában. Az 1845. évi országgyűlésen többször felszólalt a katolikus irányelvek mentén, ugyanakkor hangsúlyozta a lelkiismereti szabadság értékét is.

Kormányzása elején a lelkészektől írásos felvilágosítást kért a plébániák pasztorális helyzetéről. Egészségét nem kímélve, öt esztendő alatt végiglátogatta egyházmegyéjét. Püspökségének tíz éve alatt 40 olyan kánoni látogatást végzett, amelynek határozatai törvényerőre emelkedtek. Jelentős összeggel támogatta a templomok és egyházi épületek restaurálását. Nevéhez köthető többek között a magyaralmási és a vértesszékelyi templom, a pátkai és a csákberényi plébánia felújítása, valamint az alapi Szent Imre-templom építése. Ezen felül elrendelte a székesegyház restaurálását is. Törekedett a környék iskolarendszerének, különösen a lányképzésnek a javítására. 1837 novemberében, legelső püspöki teendői között kiadta egy megállapodást, amely szerint azokban a helységekben, ahol legalább 12 tanköteles (7–12 éves) gyermek van, a földesurak kötelesek tanító foglalkoztatásáról és ellátásáról gondoskodni. 1842-ben a rendi közgyűlésen kötelezettséget vállalt arra, hogy élete végéig évi száz forintot fizet egy iskolai alapba, amely eddig iskolázatlan gyerekek tanítását biztosítaná. Ez csak a székesfehérvári egyházkerületben mintegy 2000 katolikus iskolaköteles gyereket jelentett. Lefordította és *Nőnevelés* címmel 1842-ben kiadta François de Salignac Fénelon *Traité de l'éducation des jeunes filles* c. művét, ezzel ráirányítva a figyelmet a nőkérdésre. B. fordításának eszmei hatása nyilvánult meg később a Farkas Ferenc nagyprépost által alapított Ferenc József Nőnevelő Intézet létrejöttében, valamint abban, hogy utóda, Farkas Imre püspök (1851–1866) a Páli Szent Vincéről Nevezett Szatmári Irgalmas Nővéreket az egyházmegye területére hívta. A rend jelentős mértékben járult hozzá a nőneveléshez és a szociális helyzet javításához az egyházmegyében.

B. figyelmet fordított a szemináriumra és a klérus lelki nevelésére. 1838-ban új tanulmányi rendet és szabályzatot adott a növendékpapságnak, ugyanabban az évben kispapjai számára imakönyvet nyomtatott a reggeli és esti imák közös végzése érdekében. A szeminaristák bölcseleti képzésének elmélyítése érdekében engedélyt szerzett a Helytartótanáctól arra, hogy két bölcseleti doktorátussal rendelkező tanárt alkalmazzon, s részükre 1843-ban te-

kintélyes évi tiszteletdíjat, évi 100–100 Ft-ot állapított meg. Pártolta tudós papjait, a nagynevű, idős Fejér György († 1851) történetírót és a fiatal Pauer János bibliofil történészt, későbbi hivatali utódját. Ezen felül B. figyelemmel kísérte a papság és az egyházi tanárok szociális helyzetét, napirendre tűzte az alsópapság jövedelmének kiegyenlítését és a falusi tanítók fizetésének rendezését. 1838 februárjában rendeletet hozott a nyugdíjas papok támogatására. A papsághoz és a hívekhez intézett felhívása az e célt szolgáló alap részére több mint 10 000 forint kezdő tőkét biztosított, amelyet B. saját jövedelméből 2000 forinttal egészített ki. 1842-ben meglegeződéssel számolt be a Szentszéknak e sikerről és arról, hogy a nyugdíjas papok számára házat emeltetett a székesegyház közelében. A papnövendékekből folyamatosan hiány volt; mégis, a betöltetlen plébániák, kápláni helyek száma idővel csökkent. Elérte, hogy a székeskáptalant két hellyel kibővítsék.

A magyar püspöki kar vagyonos tagjaival szemben támasztott általános elvárásoknak megfelelően B. nagyvonalúan segítette a hozzá forduló kérelmezőket és sokat tett a közjóért, például kutat fúratott, melynek vizét közhasználatra bocsátotta. 1840-ben, tési földesúrként 20 hold szántóföldet ajándékozott a helyi református prédikátor felszerelésére, és saját költségén felújíttatta az evangélikus iskola épületét. Az 1843. évi tűzvész után, amelyben 323 ház égett le, az országgyűlésről Székesfehérvárra sietett, és megnyitatta a katasztrófa áldozatai számára a püspöki csűröket. Ezen felül a püspökségben és baráti körökben segélyakciókat rendezett, ő maga többek között 10 ezer forinttal járult hozzá a református templom újjáépítéséhez. A város hálából díszpolgárrá választotta. 1844-ben megalapította a Szűz Mária szent és szeplőtelen szívéről elnevezett Társulatot, a keresztény szeretet gyakorlása, valamint a bűnösök megtérése végett. Más egyházmegegyék is követték kezdeményezését, ami azonban halála után nem talált folytatóra. B. támogatta a nemzeti kultúrát és műveltséget, ami már plébánosi működése idején, a katolikus iskolák tanítási reformjában megmutatkozott. Több magyar író támogatott ahhoz, hogy műveik megjelenhessenek. Tagja volt a stuttgarti irodalmi társaságnak, amely régi kéziratok és nyomtatványok kiadásával foglalkozott. Magánkönyvtára 647 műből állott és 1346 kötetre terjedt ki, nyolc féle folyóiratot, újságot járatott. Könyvszeretetről tanúskodnak kora előkelő bécsi és hazai könyvkereskedőinek máig megmaradt számlái. A főúr püspök udvartartása egyszerű, de a kor kívánalmainak és a püspöki méltóságnak megfelelő volt.

1839-ben a székesfehérvári püspöki palota udvarán kutat ástak, a munkálatok az egykori prépostsági templom területének nagy részére kiterjedtek. Az ekkor előkerült sírokból származó leletek közül néhány a Nemzeti Múzeumba jutott. B. püspök a leletek egy részét Bécsbe, a császári kincstárba küldte. B. József nádorhoz 1839. február 9-én írt levelében részletesen beszámolt a fehérvári püspöki palota területén 1839. februárban végzett munka során tett felfedezésekről, a temetkezésekről, illetve egy római feliratról is. A munkálatok után B. nagyszabású tervet dolgoztatott ki a palota kertjének rendezésére. A Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár gyűjteményében maradt meg az a két tekercsre rögzített rajz, amelyek közül az egyik az 1839. évi csatornaásás emlékét örökítette meg. E rajzot Pauer János kanonok (későbbi püspök) 1862-ben az Akadémián bemutatta.

B. szívesen vett részt az országos egyházi ünnepeken. Esztergom vármegye meghívására az új érseket, Kopácsyt – aki 1821 és 1825 között elődje volt a fehérvári püspöki székhelyen – ő üdvözölte 1839 áprilisában, székvárosa határában. Országos közéleti szerepet is vállalt: a Duna és a hazai folyamok szabályozására kiküldött országos bizottságnak tagja volt.

1846-tól betegeskedett. Az esztergomi káptalan felkérésére 1847 szeptemberében még eltemette Kopácsy József primást, de november 2-án, amikor a pozsonyi országgyűlésre indult, már gyengélkedő állapotban vett búcsút az egyházmegye papságától. 1847. december 13-án hunyt el Pozsonyban, nem sokkal Pyrker egri érsek halála után. Végakarata szerint Székesfehérvár közelében, a szedreskerti temetőben temették el, december 18-án. Végrendeletében gondoskodott a szegénysorsú hívők templomairól és iskoláiról. Hamvait 1938 októberében szállították át a székesfehérvári székesegyház altemplomába.

• *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, I, 589–590. • *Források*: SzfvPL Nr. 1498 (kéziratos családi levelezés, másolatok), No. 5404; SzfvPL Archivum Vetus, Protocollum Functionum Episcopatum, vol. 2 (1829–1854); *Hírnök* 1839. 2. 21.; *Der Adler* 13. 8. 1840; *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 3. 2. 1842; *Wiener Zeitung* 7. 5. 1848 (nekrológ); JOHANN MAILÁTH, *Die Religionswirren in Ungarn*, Regensburg 1845. • *Irodalom*: ACZÉL LÁSZLÓ, *Barkóczy László székesfehérvári püspök könyvtára*, záródolgozat, kézirat, Székesfehérvár 1973; ACZÉL LÁSZLÓ, *Barkóczy László (1837–1847)*, Schem. Alba-regalen. 1977, 94–98; BICZÓ PIROSKA, *A prépostsági templom régészeti topográfiája*, Kézirat [előkészületben Siklósi Gyula: Fejér megye középkori régészeti topográfiája c., a Régészeti Intézet gondozásában készülõ kötete számára]; *Calenda-*

rium Archi-Dioecesis Cleri Agriensis 1809, 1810, 1811, 1812; DEMETER ZSÓFIA, Az 1848-as király-sír-leletek megtalálásának körülményei és visszhangja Székesfehérvárott, 150 éve történt. III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése. Szent István Király Múzeum közleményei: B sorozat 49 (1999) 25–35; FORINTOS, A székesfehérvári püspökség adattára, 20–21; GAMS, Series episcoporum, 368 (7); HC VII, 64; HENSZLMANN IMRE, A székesfehérvári ásatások eredménye, Pest 1864, 224; KÁROLY, Fejér Vármegye I, 431–432; KONCZ ÁKOS, Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren, Eger 1892, 20; KUTHY ISTVÁN, A száz évvel ezelőtt beiktatott székesfehérvári püspök, Új Fehérvár, 1837. 12. 5.; MENTÉNYI KLÁRA, Romanische Steinmetzarbeiten der Stiftskirche der Jungfrau Maria in Székesfehérvár (Die Geschichte der Skulpturen im 19. Jahrhundert), Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae 52 (2011) nr. 1, 31–148; MKL I, 620; PAUER, Historia, 309–311; PROHÁSZKA PÉTER, Észrevételek a CIL 3349 (RIU 1504) székesfehérvári felirathoz egy levél tükrében, Studia Epigraphica Pannonica 3 (2011) 56–63; Schem. Agrien. 1816, 1817, 1820, 1821, 1825, 1826, 1827, 1828, 1836:35; Schem. Alba-regalen. 1837, 1838, 1840, 1842, 1844, 1846; Schem. Alba-regalen. 1967, 16; Schem. Alba-regalen. 1983, 14; Schem. inclyti; SZARKA, Aszékesfehérvári, 335; SZINNYEI, I, 322; TÖRÖK-LEGEZA-MÓZESEY, Jubilaeum, 36–37.

• KLIEBER, Bischofslexikon, 175–179/.

MARTÍ TIBOR

I.6.7. FARKAS IMRE (1788–1866)

Székesfehérvár, 1851. november 5. – 1866. január 7.

1788. augusztus 9-én született a Fejér vármegyei Zámoly községben. Szülei – Farkas Imre jegyző és Eberhardt Erzsébet, akik korábban egyaránt megözvegyültek – 1787-ben keltek egybe. Imre első közös gyermekük volt, akit még három követett. F. tanulmányait Székesfehérvárott, Szombathe-lyen és Pesten végezte. Később a piarista rend egyszerű fogadalmasa lett. Tanulmányait Tatán folytatta, egyúttal Trencsénben, Nagykárolyban és Nyitrán tanított a rendi gimnáziumokban. Fogadalmának leteltével a székesfehérvári egyházmegye papnövendékei közé kérte felvételét. 1809-ben a pesti, 1810-ben a fehérvári szeminárium növendéke lett. 1813. július 26-án szentelték pappá. Feltehetően ekkoriban szerzett filozófiai doktorátust.

Fiatal papként a székesfehérvári szeminárium tanulmányi felügyelője és tanára, egyúttal a Velencei-tó melletti Agárdpusztán 1814-ben épített

filiális templom adminisztrátora lett. 1816-tól az Ürményi József ország-bíró kegyurasa alatt álló Vál plébánosa. Nagyszabású templomépítésbe kezdett, melyet 1824-re fejezett be. E munkájának hírére hívta meg Székesfehérvár városi tanácsa 1833-ban egyhangúlag a belvárosi plébániára. Ekkor már tehetséges szónok hírében állt, 1834-ben például ő tartotta a Szent István napi prédikációt a bécsi *Stephansdomban*. Szónoki pályafutásának megkoronázása az esztergomi bazilika felszentelésekor mondott ünnepi beszéde volt 1856. augusztus 31-én. F. közben egyházmegyei és állami hivatalokat és méltóságokat nyert el. 1833-ban szentszéki ülnök, 1835-ben kanonok és a szeminárium rektora lett. A káptalan követeként részt vett a pozsonyi országgyűlésen. 1837-ben elnyerte az ábrahámi apáti címet és javadalmat, 1846-ban Székesfehérvár díszpolgárrá avatta.

Az 1847-ben megüresedő püspöki székhely betöltése a forradalom és szabadságharc viharába került. V. Ferdinánd 1848-ban Karner Antal győri kanonokot nevezte ki püspökké, aki azonban pápai megerősítés híján nem léphetett hivatalba. A folyamatban lévő ügyeket Farkas Ferenc nagyprépost vitte káptalani helynökként, aki nem volt F. rokona, ugyanakkor maga is a csonka és politikailag megosztott székeskáptalan császárhű részéhez tartozott. A két Farkas a feszültség fokozódásával kénytelen volt Stájerországba távozni. Vagyonukat a magyar katonaság zár alá vette, a nagyprépost házvezetőnőjét, mint kémeket kivégezték.

Viale-Prelà nuncius Székesfehérvárt Csanáddal és Váccal együtt azokhoz az egyházmegyékhöz sorolta, ahol a papság körében „rossz nézetek” (*principi cattivi*) terjedtek el, amelyek hatására a cölibátus eltörlését és az egyházon belüli demokráciát követelték. Leo Thun kultuszminiszter olyan papokról beszélt, akiket „magyar fanatizmusuk” miatt „büntetőeljárás alá kellene vonni.” A szabadságharcot követő megtorlások során Mansbarth Antal csákberényi és Streith Ferenc vértesszékplébánost ki is végezték, s többen szenvedtek súlyos börtönbüntetések.

F. 20 alkalmas jelölt közül az utolsó helyen szerepelt azon a listán, amelyet az egyháztartomány öt főpásztorának megkérdezése alapján állítottak össze. Scitovszky hercegprímás 1851. márciusi *terna* javaslata azonban ezt nem vette figyelembe. Március végén az ideiglenes helytartó „jámbor papnak” jellemezte, aki „ideje nagy részét egyéni áhítattal és vallásgyakorlattal” tölti és a forradalomban „rendületlenül kiállt a jó ügyért”. Április 5-i beadványában a hercegprímás is a 64 éves olvasókanonok mellett foglalt ál-

lást, akinek időközben megtapasztalta „erőteljes tevékenységét”. Végezetül Thun kiemelte F. „erős testfelépítését” és „stabil egészségi állapotát”, valamint, hogy két nem helyi vetélytársával (Fábry Ignác bosoni segédpüspökkel és Girk György adraisi fölszentelt püspökkel) ellentétben már most élvezi a papság és a nép bizalmát. A király 1851. április 29-én nevezte ki F-t, ami nem utolsósorban bizonyított hűségének elismerése volt. IX. Pius szeptember 5-én erősítette meg a döntést. Püspökké Scitovszky hercegprímás szentelte 1851. november 1-jén Esztergomban, beiktatása 5-én zajlott székvárosában.

A jólelkű és jámbor személyiségnek ismert főpásztor kinevezése pozitív visszhangra talált. Az optimista fogadtatás megalapozottnak bizonyult, F-nak ugyanis sikerült közvetítenie és békét hoznia az egyházmegyébe e politikailag kényes időszakban. Bár ő maga következetesen lojális volt az udvarhoz, szívós és csendes munkával igyekezett a szabadságharc alatt kompromittált papjainak gondját viselni és rehabilitálni: főúri családokhoz nevelői állásokba, kisebb plébániákra ajánlotta be őket. Előrehaladott korát és törékeny egészségét meghazudtoló buzgósággal kezdett az egyházmegye plébániáinak látogatásába. Ennek eredményeként aprólékos pénzügyi ügyviteli szabályzatot készített az egyházközségek számára, amely a későbbi egyházlátogatások alapjául szolgált. Püspöksége idején három új plébánia és három lelkészség létesült az egyházmegyében, ezek alapítását anyagilag is támogatta. F. volt az egyházmegye első főpásztora, aki körleveleit nyomtatott formában küldte ki a papságnak. 1855-ben kötelezőnek írta elő egyházmegyéjében a titkára, Huszár Károly által szerkesztett énekeskönyv használatát, melynek hatására a népének színvonala érezhetően emelkedett. Papjai figyelmébe ajánlotta az 1858-as esztergomi tartományi zsinat határozatait. F. alapvetően szívélyes, konfliktusokat elsimítani képes püspökegyéniség volt, aki azonban tudott kellően erélyes, fegyelmet követelő is lenni. Mivel testközelből ismerte a lelkészkedő papság anyagi nehézségeit, hatékonyan és határozottan lépett fel a káplánok fizetésrendezése és a papi nyugdíjalap önkéntes kiegészítése érdekében. De a szegény hívek felkarolásában is rendkívül bőkezűnek mutatkozott.

Nagy fontosságot tulajdonított az iskolaügynek, e célra gyakran adakozott. A székvárosában Farkas Ferenc nagyprépost által végrendeletileg alapított leánynevelde vezetésével a szatmári irgalmasnővéreket bízta meg. A hivatásokban szegény egyházmegye szemináriuma számára új fe-

gyelmi szabályzatot adott ki. 1862-ben ösztöndíj-alapítvány létesítésével igyekezett a kispapok számára elmélyült teológiai képzést biztosítani. Számos tehetséges diákot küldött a bécsi *Pazmaneumba*, illetve Pestre; Rómába mindössze egyetlen kispapot küldött. Három pap számára a bécsi *Augustineumban* (*Frintaneum*) doktori tanulmányok folytatását biztosította. Felismerte a könyvek gyakorlati értékét: könyvgyűjteménye több mint 3000 kötetből állt, elsősorban teológiai, patrisztikai művekből, melyek a lelkipásztori életben segítői voltak. 1848-ban részt vett a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat, majd 1852-ben annak utódja, a Szent István Társulat megalapításában. Nyomtatásban jelentek meg F. korai alkalmi költeményei (főleg üdvözlőversek), valamint prédikációi és gyászbeszédei. Kéziratban maradt beszédei és négy nyelven vezetett naplója azonban máig kiaknázatlan forrás.

Magas kort ért meg, szellemi frissességét mindvégig megőrizve. 50 éves papi jubileumát 1862-ben Mariazellben (A) ünnepelte, ebből az alkalomból megajándékozta a templomot és a helyi szegényeket. 1866. január 7-én, 78 évesen hunyt el székvárosában, a székesegyház altemplomában helyezték nyugalomra. Temetési szertartását a székesfehérvári születésű Simor János győri püspök, későbbi hercegprímás végezte. F. végrendeletében teljes vagyonát az egyházmegyére hagyta, azzal a megkötéssel, hogy a kamatból származó jövedelmet felerészben lelkipásztori célokra (például missziók, iskolák, filiákon végzett hitoktatás), felerészben pedig karitatív célokra fordítsák.

• *Műveinek jegyzéke*: Szinnyei, III, 167–169. • *Források*: SzfvPL Nr. 1484–1488 (kéziratok), Litt. Enc. 1860–1866, Nr. 4603C, Nr. 1655–1656; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge 1851; Das Vaterland 21. 9. 1862. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Konkordat*, 45–46; FORINTOS, *A székesfehérvári püspökség adattára*, 24–27; FORINTOS, *A székesfehérvári székeskáptalan*, 60–61; KÁROLY, *Fejér Vármegye I*, 433–438; HC VII–IX; MKL III, 502–503; PAUER, *Historia*, 312–315; *Schem. Alba-regalen. 1813–1864*; SZARKA, *A székesfehérvári*, 153, 335; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESSY, *Jubilaeum*, 40–41; ÚJFALUSSY GUSZTÁV [OTTÓ], *Farkas Imre (1851–1866)*, *Schem. Alba-regalen. 1977*, 101–103.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 179–182.

MÓZESSY GERGELY

I.6.8. JEKELFALUSY VINCE, JEKELFALUSI ÉS MARGITFALVAI [JEKELFALUSSY] (1802–1874)

Szepes, 1848/49

Székesfehérvár, 1867. május 8. – 1874. május 15.

A Borsod vármegyei Múcsonyban született 1802. május 2-án, ősi eredetű, elszegényedett nemesi családban; négy testvére volt. A Szepes vármegyéből származó Jekelfalussy család IV. László királytól nyert nemességet 1284-ben. J. gimnáziumi tanulmányait Miskolcon végezte; 1816 és 1819 között az egri szemináriumban filozófiát tanult, majd ezt követően 1821-ig ugyanott teológiát. Tanulmányai befejezése előtt Kassán, majd Pesten jogot hallgatott. 1823-tól Nagyszombatban, az esztergomi főegyházmegye növendékeként folytatta teológiai tanulmányait. 1827. augusztus 21-én papá szentelték. Lelkipásztori működését – káplánként – a csallóközi Vásárúton (Trhová Hradská SK) kezdte, majd 1829/30 folyamán Érsekújvárott (Nové Zámky SK) folytatta. 1830-tól Rudnay Sándor esztergomi érsek udvari káplánja, a prímási iroda iktatója volt. Udvari káplánként 1830-ban részt vett V. Ferdinánd magyar királyá koronázásán.

Az esztergomi főegyházmegye 1831. évi schematizmusa szerint protokollista, ekkor már filozófiai doktorátust szerzett. 1834-ben Esztergom és Hont vármegyék ülnöke volt. 1832-ben plébános a prímási kegyuraság alá eső, három filiával is rendelkező, a honti főesperességhez tartozó Füzesgyarmaton. 1833-tól Párkány (Štúrovo SK), 1835–1842 között Rimóc (nógrádi főesperesség) plébánosa volt. Itt 1836-ban kolerajárvány pusztított, amely sok áldozatot követelt: ebben az évben összesen 76 temetés volt a körülbelül 1200 katolikus hívőt számláló községben, ebből 23-an kolerában haltak meg két hónapon belül. Az ezekből az évekből fennmaradt két egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint J. tudott magyarul, németül, szlovákul és latinul. Előkelő származása, kiváló képzettsége ellenére megmaradt egyszerű, alázatos papnak, aki híveit megértő bánásmóddal gondozta, és a nehéz időkben készségesen segítette. Mindez olyan mély nyomokat hagyott a környéken, hogy évek múltával se tűnt el annak emléke. 1841-ben kerületi esperes, 1842-ben a pozsonyi társaskáptalan, 1844-ben az esztergomi főkáptalan kanonokja lett. Az úgynevezett *Croquis aus Ungarn* (Lipce 1843) névtelen liberális szerzője

szerint J. olyan pap, „akinek európai műveltsége messzemenően elüt kollégái skolasztikájától.” 1848-ban a Jó s Olcsó Könyvkiadó Társulat, 1852-ben a Szent István Társulat alapító tagjai között találhatjuk. 1846-ban a Helytartótanács tanácsosa lett almissi választott püspöki címmel. A Helytartótanácsban a dunántúli egyházi ügyek referense lett, beleértve az iskolaügyet is. Terjedelmes beszámolói ékesen mutatják, hogy milyen lelkiismeretesen és komolyan teljesítette hivatását. Ezek a beszámoló jelentések a térkép hűségével és pontosságával tükrözik vissza a kor szellemi, erkölcsi és gazdasági képét.

Ferdinánd király az új magyar kormány javaslatára 1848. június 25-én szepesi püspökké nevezte ki. Ahogy ebben az évben más kinevezések, úgy J. pápai megerősítése is – több okból – elhúzódott. A bécsi apostoli nunciátúra a többi, J-val egyidőben kinevezett püspökhöz – Hám János szatmári püspököt esztergomi érsekké, Magyarország prímásává, Lonovics József csanádi püspököt egri érsekké, Horváth Mihályt csanádi, Karner Antalt székesfehérvári püspökké nevezte ki ugyanekkor az uralkodó – hasonlóan elindította J. kánoni vizsgálatát is. J. Lonovics Józseffel együtt 1848 októberében Pesten tette le az előírt Hitvallást Hám János „szatmári püspök és kinevezett esztergomi érsek” előtt. Országgyűlési engedéllyel Kassára ment, ahol hozzáfogott hivatali feladatai ellátásához. Politikai szempontból tartózkodóan viselkedett, a magyar kormánynak nem adott okot a kritikára, az udvarban azonban viselkedése miatt egyre inkább kegyvesztetté vált. „Kossuth bizalmasai és buzgó követői” között tartották számon, és felróták neki, hogy Horváth püspökkel együtt az országgyűléssel párhuzamosan ülésező főpapi konferenciák és a Honvédelmi Bizottmány közötti „hírvivőként” tevékenykedett. Azt is felróták neki, hogy három hivatali kollégájával együtt végig jelen volt az országgyűlésen, és annak feloszlása után is Pesten maradt, továbbá, hogy a Habsburgok trónfosztásáról szóló 1849. április 14-i dekrétumot közzétette, *Te Deum*-mal ünnepelte, végül Windischgrätz csapatainak pesti bevonulása előtt visszatért püspöki székéhez. Az új király, Ferenc József ezért visszavonta J. kinevezését, hasonlóan Hám esztergomi, Lonovics egri érseki és Horváth csanádi püspöki kinevezéséhez, amihez megfelelő ürügyként szolgált az elmaradt szentszéki megerősítés. J-t 1849. szeptember 11-én Bécsben letartóztatták és internálták: több hónapig Pozsonyban, Pesten és Kassán raboskodott. Bár Michele Viale-Prelà nuncius ezt az eljárást túl szigorúnak tartotta, úgy vélte, J-tól

nem várható gyümölcsöző egyházkormányzás a külsőségekhez és a fényűző udvartartáshoz való vonzódása miatt. 1850-ben Zábojszky László személyében más kapta meg a szepesi püspöki kinevezést. Mivel J. fölött soha nem mondtak ki ítéletet, ideiglenesen házi fogságban volt egy osztrák kólostorban, majd kiszabadult és 1860-ig visszavonultságban élt a felső-ausztriai Gmundenben, végül Bécsben. A vallásalapból évi 4000 forintot kapott. 1864 tavaszán Bécsben ő temette el Korizmics Antal választott püspököt, aki a Magyar Udvari Kancellárián – annak visszaállítása óta – udvari tanácsosként és egyházügyi referensként működött.

A politikai enyhülés idején hazatérhetett. 1866. szeptember 14-től a pozsonyi társaskáptalan prépostja lett. A már halálos beteg Scitovszky hercegprímás ragaszkodott hozzá, hogy maga iktassa be és eskesse fel Esztergomban, ez volt az utolsó ilyen jellegű hivatali tevékenysége. J. választott püspökként ismét az országgyűlés főrendi házának tagja lett, e minőségében részt vett például az uralkodónak címzett újévi felirat körüli politikai vitában, azt ígérve, hogy az uralkodó személyes jogait „utolsó csepp véréig” védeni fogja. J. ezután hamarosan kompromisszumos jelölt lett Farkas székesfehérvári püspök megüresedett hivatalára, miután két esélyest kizártak a jelöltek közül. A főpásztorok többsége Bíró Lászlót szerette volna erre az állásra, akiről a nuncius már Rómának is jelentést tett, a visszaállított Udvari Kancellária azonban elvetette személyét. Helyette Lipovniczky István mellett szállt síkra, akit azonban az uralkodó nem fogadott el. Az Udvari Kancellária erre a 64 éves J-t mutatta be, mint aki kellő tekintéllyel és energiával rendelkezik ahhoz, „hogyan helyreállítsa az erősen szétzilált egyházi viszonyokat, emellett hasznos szolgálatot tegyen a magyar országgyűlésen.” Kinevezésére 1866. november 19-én került sor, IX. Pius 1867. február 22-én szentesítette Ferenc József döntését. Ezzel J. volt az egyetlen püspök, akit az úgynevezett 1858-as kormányzat nevezett ki. Püspökké szentelését Simor János prímás végezte Győrben, 1867. május 5-én. J. három nappal később, május 8-án ünnepélyes keretek között foglalta el székét. A következő hónapban a püspöki kar tagjaként ő is jelen volt a királyi pár koronázásán (Buda, 1867. június 8.), ami a Habsburg-uralkodóház és a magyar nemzet kibékülését szimbolizálta. Az országgyűléseken való aktív részvétele, majd hosszú római tartózkodásai miatt csak kevés időt töltött egyházmegyéjében. Főpásztori kötelezettségeinek ennek ellenére igyekezett eleget tenni. A káptalanban és több esperességben kánoni látogatást tartott és hét évig

tartó kormányzása alatt az egyházmegye minden egyes plébániáján bér-mált. Bár a katolikusok száma ekkoriban közel 18 000 fővel nőtt, mindössze egyetlen új plébániát létesített. Szokásos módon adakozott jótékony és kulturális célokra, támogatta többek között az idős papok intézetét, a kórházakat, valamint a Tudományos Akadémiát.

J. kiemelt szerepet játszott az I. Vatikáni Zsinaton (1869–1870) és az azzal kapcsolatos élénk nyilvános vitában. Kezdetben osztotta a magyar püspöki kar véleményét, amely nem utolsó sorban a kormány nyomására elutasította a tárgyalt dogmákat (a pápai primátust és a pápai tévedhetetlenségről), 1870. március végén azonban áttért a többségi párthoz. Ő volt az egyetlen magyar püspök, aki ott maradt a július 18-i, döntő IV. szesszió és az új tételek mellett szavazott. Ő maga egyetlen terjedelmes zsinati beszédet tartott, 1870. február 4-én. Ebben a papi fegyelemmel kapcsolatos kérdéseket fejtett ki, követelte többek között a nyilvános színházak látogatásának tilalmát és felhozta a paplakokban tartózkodó nők témáját. Egy másik programadó beszédet is előkészített a pápai primátus tárgyában, ám – miután a vita július 4-én nyugvópontra jutott – ezt már nem tudta megtartani. Kérte, hogy a beszéd kerüljön a zsinati dokumentumok közé mint *oratio habenda sed non habita* („tervezett, de meg nem tartott beszéd”). Tudva, hogy hazájában heves vita támadt, amelyet nem utolsó sorban az ő magatartása váltott ki, a zsinat után is Rómában maradt, és a Szentszéknél kért feladatot. IX. Pius 1870 novemberében kinevezte a püspökök és szerzetesek kongregációjának consultorává (tanácsadó). Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nunciussal (1863–1874), Simor hercegprímással, valamint a halálos beteg Eötvös József kultuszminiszterrel és Pauer János általános helynökkel 1871 januárjában levélben közölte, hogy ki akarja hirdetni a zsinati határozatokat. Még mielőtt a kormánytól megkapta volna a választ, elrendelte, hogy 1871. március 3-án ünnepélyes keretek között – harangszó, *Te Deum* és ájtatosságok kíséretében – az egész püspökségben hirdessék ki a határozatokat. Ő maga a hónap végén visszatért Magyarországra. Schopper rozsnyói ordináriustól és más püspököktől eltérően, akik a határozatok kihirdetésének diszkrét módját választották, J. ezzel provokatív módon figyelmen kívül hagyta a kormány figyelmeztetéseit, miszerint pápai hirdetményeket Magyarországon csak királyi beleegyezéssel (*placetum regium*) szabad közzétenni. A felháborodott sajtó- és parlamenti ellenzék J. viselkedésében alkalmat látott az éles egyházkritikára, indítványozta minden alapítványi pénz megvonását és hevesen köve-

telte J. megbüntetését. Az ezzel kapcsolatos indítványokat csak szűk többséggel lehetett megakadályozni. A kedélyek megnyugtatóására a kormány azt javasolta, hogy az uralkodó formálisan rója meg J-t. Ferenc József azonban nem akart részt venni a vitában, és az ügyet Andrássy Gyula magyar miniszterelnökre (1867–1871) hagyta. Andrássy J-t 1871. szeptember 11-re beidézte a budai várba, és az ünnepi ruhába öltözött katolikus miniszterek jelenlétében közölte vele a király rosszallását. Eddigi ismereteink szerint ez volt az egyetlen olyan eset a vizsgált korszakban, amikor egy magyar főpásztor ilyen jellegű ünnepélyes rendreutasításban részesült, így az esetnek az ország határain túl is híre kelt. J. levelet írt a királynak, amelyben hűségét hangsúlyozta, válasz azonban nem érkezett.

Szándékos engedetlensége J-t a szigorú egyházi körök vezéralakjává tette. Saját papsága és egyházmegyéjén kívüliek is szolidaritásukat fejezték ki neki címzett írásaikban, köztük a harcos linzi püspök, Franz Rudigier († 1884) is. IX. Pius pápa két nagyméretű festményt ajándékozott neki, és 1872-ben pápai trónállóvá nevezte ki. Ettől függetlenül a nyilvános támadások miatt J-nak nem volt tovább maradása hazájában. Egészségi állapotára hivatkozva utolsó éveit Rómában és Ischián töltötte. A hivatali teendőket és a lelkipásztori feladatokat nagyrészt Pauer János általános helynőkre bízta, akit kérésére segédpüspökké neveztek ki. 1874-ben, még utoljára délre utazott, hogy Ischia szigetén reumáját kezeltesse. Egészségi állapota azonban hirtelen megromlott, ezért Rómában maradt, ahonnan még egyszer pásztorlevélben fordult híveihez. Május 15-én, életének 72. évében hunyt el. Holttestét végakarata szerint vasúton Magyarországra szállították. Május 28-án Peitler váci püspök vezetésével, hozzávetőleg 80 pap jelenlétében a székesegyház altemplomában temették el. J. pápa iránti hűségére utalva Pauer káptalani helynök ekkor megjegyezte, hogy J. teste ugyan magyar földben nyugszik, de a szíve Rómában maradt. Hogy ezt a valóságra vagy szimbolikusan értette-e, ma már nem lehet megállapítani. Adriányi Gábor egyháztörténész összefoglalóan kevésbé hízelgően összegezte J. működését: úgy véli, J. „kevés érdemet” szerzett, a zsinaton tanúsított magatartásában és később is „egy gyenge, ingadozó ember határozatlansága és tanácstalansága” nyilvánult meg.

• *Műveinek jegyzéke:* SZINNYEI, V, 465–466. • *Források:* SzfvPL No. 1489–1497 (kéziratok), Litt. Enc. 1867–1875, No. 204, 5642, 5731; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabi-

nettskanzlei, Vorträge; *Wiener Zeitung* 12. 4. 1866; *Die Debatte und Wiener Lloyd* 21. 10. 1866; *Das Vaterland* 20. és 25. 12. 1866; *Wiener Kirchenzeitung* 30. 9. 1871. • Irodalom: ADRIÁNYI, *Bach korszak*, 26–29; ADRIÁNYI, *Vaticanium*; BÁRÁNY ZSÓFIA–TÓTH TAMÁS, *Ungarische Bischöfe auf dem politischen Spielfeld in der Revolutionszeit 1848–1849. Annullierte National-synode(n) und annullierte Bischofsnennungen*, *Annuario Historiae Conciliorum* 46 (2014) 319–338; FORINTOS, *A székesfehérvári püspökség adattára*, 20–30; HC VIII, 84–85; HERMANN EGYED, *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*, Gödöllő 1932; KATUS LÁSZLÓ, *Az I. Vatikáni Zsinat az újabb történeti kutatások tükrében*, *Ecclesia semper reformanda et renovanda*. Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei (szerk. Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár), Pécs 2007, 223–245 [lásd még: Mérleg 38 (2002) 2. sz. 195–215]; KÁLMÁN JÁNOS, *Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspök és a vatikáni zsinat*, Teológiai doktori értekezés, kézirat [1930 körül], Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, IX.8., No. 1615; KÁROLY, *Fejér Vármegye I*, 439–441; LAKATOS ANDOR, *Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspök és az I. Vatikáni Zsinat*, *A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára 2020* (szerk. Mózes György–Pestiné Paics Marianna), Székesfehérvár 2020, 21–35; LAJOS LUKÁCS, *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna*, Budapest 1981; MENDLIK ÁGOSTON, IX. *Pius római pápa és magyar püspöki kar, vagyis főpapok és egyháznagyok életrajzgyűjteménye*, Pécs 1864, 147; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar katolikus egyház és állam 1848–1849-ben*, Budapest 1928, 229–230; MILCSINSZKY ALAJOS, *Jekelfalussy Vince (1867–1874)*, *Schem. Alba-regalen*. 1977, 105–110, 1983, 14; MKL V, 718; PAUER, *Historia*, 315–318; SCHATZ, *Vaticanium I; Schem. Alba-regalen*. 1869–1875; *Schem. Alba-regalen*. 1967, 17; *Schem. Strigoniensis*. 1817–1845; SZARKA, *A székesfehérvári*, 335–336; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 137–147; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESSY, *Jubilaeum*, 42–43; ZAKAR PÉTER, *Lelkészekre kiszabott börtönbüntetések a pesti cs. kir. hadbírószágon 1849–1854*, *Egyháztörténeti Szemle* 21 (2020) 3. sz. 37–53; ZAKAR PÉTER, *A katolikus püspöki kar cseréje (1848–1852)*, *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században* (szerk. Csibi Norbert–Forgó András–Gőzsy Zoltán), Pécs 2021, 13–41; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 182–187.

MARTÍ TIBOR

I.6.9. DULÁNSZKY NÁNDOR (1829–1896)

Székesfehérvár, 1876. január 14. – 1877. június 25.

Pécs, 1877. november 8. – 1896. január 24.

D. 1829. október 19-én született Esztergomban (a névtárakban és a szakirodaloman tévesen ettől eltérő dátumok is előfordulnak). Apja, D. József gazdatisztként szolgált a gróf Sándor család birtokán. Anyja Szloboda Barbara volt. Gyermekkorát grófi birtokokon, az etyeki plébániához tartozó Bot-pusztán, az Esztergom vármegyei Bajnán és a Pest-Pilis-Solt vármegyei Bián töltötte, ahol ekkor Simor János, a későbbi prímás érsek volt a plébános. Középfokú tanulmányait a budai főgimnáziumban végezte, majd belépett az esztergomi szemináriumba. A filozófiát Pozsonyban és Nagyszombatban, a teológiát a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen végezte. Pappá Scitovszky hercegprímás szentelte 1853. augusztus 7-én. Ezt követően néhány hónapig Óbudán volt káplán. Simor János biztatására ősztől a bécsi *Augustineum* (*Frintaneum*) papi kollégium hallgatója lett. Az intézet jegyzőkönyvi bejegyzései méltóságteljes fellépését, fegyelmezettségét és szorgalmát dicsérik; az első keresztény évezred krisztológiai tévedéseiből írt dogmatikai értekezését a legjobbak közé sorolták e műfajból. 1856. január 7-én tartott nyilvános disputációjával teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen. A magyar, a latin és a német nyelvet írásban és szóban kiválóan bírta, de tudott franciául, olaszul és angolul is.

1856 és 1857 között a Szent István királyról elnevezett esztergomi szeminárium prefektusa volt. Ezt követően három évig Pest-belvárosi káplánként szolgált. 1860-ban az esztergomi szeminárium tanfelügyelője és helyettes spirituális, majd a pesti Központi Papnevelő Intézet tanfelügyelője. 1862-től a pesti egyetemen rendes tanári kinevezéssel tanított dogmatikát. Ez idő alatt háromszor is a kar dékánjává választották, valamint tagja volt az 1872-ben alakult Országos Közoktatási Tanácsnak is. Ebben az időszakban rendszeresen publikált a *Religio* című folyóiratban, amelynek 1868 és 1869 között segéd-szerkesztője volt. Ekkor írta latin nyelvű *Dogmaticáját* és további dogmatikai munkáit. Az 1872. évi rektorválasztás idején, amikor a szokásjog szerint a teológusoknak kellett jelöltet állítaniuk, a kar tantestülete két táborra szakadt. A szabadelvűek Hatala Pétert († 1918), a sémi nyelvek professzorát és a Vatikáni Zsinat kritikusát, míg a konzervatívok D-t támogatták. Amikor a

nyilvánosság előtt zajló választáson megbukott, D. felhagyott a tudományos-tanári pályával és Simor segítségével a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban vállalt osztálytanácsosi állást. Ezen a poszton Rónay Jácint hivatali utódja lett, akit Rudolf trónörökös mellé hívtak nevelőnek. Vetélytársa, Hatala a rektori megbízatásának lejárta után, 1874-ben átlépett az unitárius egyházba.

D. legjelentősebb munkája osztálytanácsosként a Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter (1872–1888) részére összeállított *elaboratum* volt a katolikus autonómia ügyéről. Simor János prímási beiktatása után a miniszteri referensi állását D. tölthette be. 1873-ban esztergomi kanonokká nevezték ki és elnyerte a sümegi apáti címet és javadalmat. 1874. május 28-án bácsi választott püspök és egyben a főrendiház tagja lett. Trefort 1875-ben D-t ajánlotta az uralkodónak a székesfehérvári püspöki székre, noha Simor hercegprímás első helyen Pauer János ottani püspöki helynököt és nagyprépostot javasolta. D-t 1875. június 21-én nevezték ki. Simor hercegprímás szentelte fel 1875. december 8-án az esztergomi székesegyházban. Beiktatása és egyben hivatalba lépése 1876. január 14-én volt. Az ország legkisebb püspökségének élén azonban csak két évig állt. Ezalatt szem előtt tartotta az egyházkormányzat újjászervezését, bizonyos mértékben támogatta a rászorulókat és az egyházi és karitatív szervezeteket, valamint számos helyi és országos tudományos és kulturális intézményt.

Miután Kovács Zsigmond pécsi főpásztort Veszprémbe helyezték át, Trefort D-t ajánlotta a megüresedett pécsi püspöki székre, amelynek Ipolyi (Stummer) Arnold nyitrai püspök is várományosa volt. A miniszter szerint a kiterjedt egyházmegyében az értelmiségiek nagy száma megkívánja, hogy a püspök ne csak tudományos műveltséggel, hanem társadalmi ismeretekkel is rendelkezzen, és ez szerinte D. mellett szólt. Emellett úgy vélte, hogy D. képes a székesegyház kiterjedt restaurálási munkálatainak megszervezésére. Az 1877. június 1-jei kinevezést követően már 25-én megtörtént a prekonizáció. D-t 1877. november 8-án iktatták be Pécsen. Titkára és későbbi oldalkanonokja (*canonicus a latere*) sok éven keresztül Walter Antal volt, aki utazásaira is elkísérte.

D. püspöki éveinek és alkotóerejének valóban jelentős részét a székesegyház rekonstrukciójának történeti és művészeti aspektusaira fordította. E célból több tanulmányútra is vállalkozott: ekkor kereste fel a wormsi, a speyeri és a kölni székesegyházakat, meglátogatta a milánói Szent Ambrus

bazilikát, a ravennai Szent Apollinaris és a római Szent Kelemen dómot is. A püspöki könyvtárat is főleg egyházművészeti szakmunkákkal bővítette. Az ebben az időben kibontakozó magyar műemlékvédelmi mozgalom is a székesegyház rekonstrukcióját sürgette, mivel azt az ország egyik legrégebbi román bazilikájának tartotta, amely csak 1824/25-ben, Pollack Mihály tervei alapján kapott gótikus külsőt. Az építkezés költségeit 700 ezer forintra becsülték, amelyet D. a székesegyházi jóságok bevételeiből és korábbi pozícióiban szerzett kapcsolatai révén igyekezett előteremteni. Mivel azonban a végső összeg ennél jóval többet, 1,7 millió forintot tett ki, ennek anyagi forrását a székesegyházi uradalom bányatelkeinek bérbeadása után befolyt pénz jelentette. D. a nagyszabású tervek elkészítése céljából 1878-ban Pécsre hívta Friedrich von Schmidtet, a bécsi *Stephanskirche* építészét. A tervezési munkálatok közel négy évet vettek igénybe, mivel D. több alkalommal szembekerült nem csak Schmidt terveivel, de elképzeléseit a káptalannal és a közvéleménnyel szemben is keresztül kellett vinnie. A D.-vel jó személyes kapcsolatot ápoló Trefort vallás- és közoktatásügyi miniszter azzal segítette a püspököt, hogy 1882-ben a Magyarországi Műemlékek Országos Bizottságának tagjává nevezte ki. D. az 1882-ben kezdődő, Kirstein Ágoston vezette építkezési munkálatok irányításában is központi szerepet vállalt, elsősorban a szakemberek kiválasztásával, de az elkészült tervezeteket is személyesen hagyta jóvá és bírálta el. D. gyakran külföldi művészeknek adott megbízást (például Karl Andreä, Moritz von Beckerath, Gustav Bamberger), ezért vitába keveredett nem csak Pécs város befolyásos köreivel, hanem az Országos Magyar Képzőművészeti Társulattal is, annak ellenére, hogy a kivitelezésben hazai mesterek is részt vettek: a déli homlokzaton elhelyezett apostolszobrok, valamint az altéplom lejáratának domborművei Zala György szobrász munkái, a kápolnákat pedig Lotz Károly és Székely Bertalan freskói díszítik. Az építkezés közel tíz évig tartott. Az elkészült székesegyházat 1891. június 22-én szentelték fel magas rangú méltóságok (Ferenc József király, József és Frigyes főhercegek, Luigi Galimberti nuncius, Szapáry Gyula miniszterelnök és miniszter kollégái) jelenlétében. Az utókor szerint az építkezés végeredménye a középkori bazilika megsemmisülése és egy tisztán neorómán épületegyüttes kialakítása lett. Az építkezések során a székesegyház előtti tér (Dómtér) új burkolatot és két obeliszket kapott. E nagyszabású munkálatok mellett ezekben az években D. jóváhagyásával vagy támogatásával több templomot

és kápolnát építettek, illetve újíttak fel, valamint két plébánia alapítására került sor.

D. az egyházzene területén is törekedett visszanyúlni a hagyományokhoz. Támogatta az úgynevezett Cecília-mozgalom eszméjét, amelynek célja az volt, hogy az elterjedt hangszeres egyházzene és az énekkaros misék helyett visszatérjenek a hagyományosnak tekintett gregorián misékhez. D. 1887-ben maga is ellátogatott a mozgalom központjának számító regensburgi székesegyház énekiskolájába, majd a következő évben Pécsen hasonló iskolát alapított. A Székesegyházi Énekiskola 1889-ben önálló, Kirstein Ágoston tervei alapján készült épületet kapott. Az iskolát a Regensburgban karnagyi képesítést szerzett Glatt Ignác pécsi kanonok vezette 1918-ban bekövetkezett haláláig, a gregorián és a polifón énekkultúra központjává téve azt. E felelevenített egyházzenei hagyományok ápolását a székesegyház új miserendje biztosította, amelynek bevezetése során a püspöknek komoly ellenállást kellett leküzdenie, míg a hangszeres-énekkaros miséknek a pécsi *Lyceum* templom adott otthont.

D. püspökségének ideje a magyar közoktatás átszervezésének fontos korszaka volt. Ez nem kerülte el az egyházi oktatási intézményeket sem. Az 1876. évi 28. törvény rendelkezett az iskolaszéki rendszer felállításáról, a fenntartó – például a helyi egyházközség – ezen keresztül gyakorolta jogköreit. 1877-ben Pécsen is létrehozták az Egyházmegyei Tanfelügyelőséget. A püspök különösen szívügyének tekintette a nőnevelés kérdését, az egyházmegyében tíz helyen létesített leánynevelő intézetet, illetve leányotthont. Nagyjából 10 ezer forintot költött a már fennálló, szerzetesnők által vezetett pécsi iskolákra. A szeminárium fenntartására és fejlesztésére is áldozott, az intézmény új dísztermet kapott. Restauráltatta a líceumi nyomdát is.

A világi jótékonyági szervezetek közül D. elsősorban a Vöröskeresztet támogatta. Különösen fontosnak tartotta egy helyi szervezet megalapítását, ezért 500 forinttal az alapító tagok sorába lépett, és vállalta, hogy háború esetén 50 sebesültet fog saját költségén ellátni. E célra 50 férőhelyes betegellátót hozott létre. Körlevélben szólította fel a plébániákat, hogy békeidőben is támogassák az ügyet. Hatására fiókegyletek jöttek létre az egyházmegyében, például Bonyhádon, Kővágószőlősen és Görcsönyben. Erkölcileg és anyagiilag is támogatta az idős papok és az egyházi tanítók ellátására irányuló kezdeményezéseket. A kántortanítók nyugdíjalapja tárgyában 1893-ban emlékiratot intézett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisz-

tériumhoz. Az egyházmegye javára 1895-ben 83 ezer forintos alapítványt tett, melynek felhasználását az alábbi célokban határozta meg: az egyházmegye tanügyi igényeinek kielégítése, az egyházmegyei papi nyugdíjintézet és a káplánokat segélyező alap támogatása. D. újjátarta fel 20 ezer forintos költséggel a mecseknádasdi püspöki nyaralót, ahol gyakran tartózkodott és szívesen fogadta barátait, vendégeit.

A más felekezetűekhez fűződő viszonyát a tiszteletteljes, korrekt magatartás jellemezte. Jó kapcsolatot ápolt Szász Károly református püspökkel, Kohut Sándor egykori pécsi főrabbi héber szótárához pedig anyagi támogatást nyújtott. A liberális sajtó a javára írta, hogy az „antiszemita izgatás” nem talált táptalajra az egyházmegyében. Pasztorális okból olykor ellenállt a magyárosító törekvéseknek, például 1878-ban, amikor a városvezetés követelése ellenére megtagadta a horvát és a német nyelvű szentmisék beszüntetését a püspöki székvárosban. Kora politikai eseményeitől alapvetően távol tartotta magát. Az 1894/95-ös egyházpolitikai törvények kapcsán támogatott minden olyan politikai kezdeményezést, amelyek a vitatott törvények ellen irányultak. 1894. január 1-jei körlevelében az egyház előírásainak betartására intette a papságot. A felsőházi szavazáson azonban egészségi állapota miatt már nem tudott megjelenni.

D. számos rangos állami kitüntetést kapott. A székesegyház restaurálásának befejezése után – amelynek érdekében nyilvánvalóan túlvállalta magát – egészségügyi problémákkal küzdött. Az 1894. évi úrnapi körmenetet már nem tudta személyesen végezni. Herkulesfürdőre (Băile Herculane RO) utazott orvosi kezelésre, majd a későbbiekben Budapesten megoperálták. Több hónapot töltött regenerálódással a Garda-tó melletti Arco-ban (I). Onnan hazatérve a mecseknádasdi püspöki nyaralóba vonult vissza. 1895 végére egészségi állapota rohamosan leromlott, 1896. január 20-án elvesztette öntudatát és január 24-én, 67. életévében elhunyt. 1896. január 29-én temették el, a szertartáson a székesegyházi gregorián kórus énekelt. Végrendeletének megfelelően a főoltár alatti sírboltban helyezték örök nyugalomra. A fülkét Kirstein Ágoston, a püspök mellsobrát carrarai márványból Kiss György készítette. A liberális sajtó megemlékezése szerint D. mintaszerűen gazdálkodott, és azon kevés főpapok egyike volt, aki „a hivatalos klerikális véleményről nem félve, nyíltan vállalta szabadelvűségét.” Bizonyítékként felhozták, hogy a püspöki rezidencián megrendezett fogadásokra rendszeresen meghívott zsidó származásúakat, még Luigi

Galimberti bécsi nuncius (1887–1893) jelenlétében is. Saját feljegyzései szerint egyházkormányzásának 19 éve alatt félmillió forintot áldozott „titokban” jótékony célokra.

• *Művei: Dulánszky Nándor pécsi püspök körlevele egyházmegyéje híveibez a pécsi székesegyház felszentelése alkalmából*, Pécs 1891. • *Források: DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; PEL I.1.f.1. Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek 1877/1700, 1882/850, 1884/1391, 1885/717, 1886/2176, 1888/1488, 1890/1559, 1891/1477, 1891/1727, 1892/1138, 1892/ 1800, 1893/631, 1893/1002, 1893/3294, 1894/1, 1895/3610; PEL IV/4. sz.n./1875; PEL IV/4. 1064/1877; PEL IV/4. 14/1877; PEL IV/4. 33/1882; PEL IV/4. 1202/1883; PEL IV/4. 1/1885; PEL IV/4. 50/1892; PEL IV/4. 18/1894; PEL I/1/b. 1437/1877; PEL I/1/b. 1928/ 1880; PEL I/1/b. 2165/1891; PEL I/1/b. 2408/1891; PEL I/1/b. 3578/1895; PEL I/1/b. 3695/ 1895; PEL I/1/b. 409/1896; *Religio* 1874, I, 45; *Vasárnapi Újság* 1875. 8. 8. és 1896. 2. 2.; PF XXIV/21 (1896), XXIV/24 (1896), XXIV/25 (1896), XXIV/26 (1896); Nekrológok: *Pester Lloyd* 25–29. 1. 1896; *Agrarier Zeitung* 25./30. 1. 1896; *Die Neuzeit* 2. 3. 1888. • *Irodalom: FAZEKAS-BEKE, A bécsi Pázmáneum; FAZEKAS, A bécsi Pázmáneum... ballgatói; HALÁSZ SÁNDOR (szerk.), Országgyűlési almanach 1887. Főrendiház, Budapest 1887; HC VII–IX; KÁROLY JÁNOS–NYIRÁK SÁNDOR, Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére, Székesfehérvár 1877; KOLLÁNYI, Esztergomi kanonokok; ONHAUSZ MIKLÓS, *Glatt Ignác kanonok, az egyházzene pécsi reformere*. Pécsi Szemle 2008. tavasz 42–56; PAUER, *Historia*; PILKHOFER MÓNICA, *Pécs építészete a századfordulón. 1888–1907*, Pécs 2004, 168–176; CAROLUS RIMELY, *Historia Collegii Pazmaniani, Viennae* 1865., 364; STURM, 1892–1897; SÜMEGI JÓZSEF (szerk.), *A Pécsi Egyházmegye ezer éve*, Pécs 2008, 158–163; SZENTKIRÁLYI ISTVÁN, *Dr. Dulánszky Nándor püspök emlékezete I.*, PSZF II (1941) 2. sz.; SZENTKIRÁLYI ISTVÁN, *Dr. Dulánszky Nándor püspök emlékezete II.*, PSZF II (1941) 3. sz.; SZINNYEI, II; SZIRTES GÁBOR, *A pécsi székesegyház újjáépítője. Dulánszky Nándor (1829–1896)*, Sétatér 3–4 (1997); SZIRTES GÁBOR, *Pécsi panteon. Portrék a millenium korából*, Pécs 2005; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; ZELLIGER ALAJOS, *Egyházi írók csarnoka. Az Esztergom-főegyházmegyei papság irodalmi munkássága. Bio- és bibliographiai gyűjtemény*, Nagyszombat 1893.**

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 151–155.

CSIBI NORBERT

I.6.10. PAUER JÁNOS (1814–1889)

Székesfehérvár, 1879. április 24. – 1889. május 15.

1814. augusztus 1-jén született Ráckevén, a Csepel-szigeten, polgári családból. Édesanyja, Vecsey Julianna evangélikus vallású volt. Apja, Pauer György korai halála után P-t Simonyi Pál székesfehérvári nagyprépost vette pártfogásába és neveltette. Az elemi iskola elvégzése után 1825-től az ottani ciszterci gimnázium diákja volt. Ebben az időszakban születtek első historiográfiai munkái, és Simonyi közvetítésével versei is megjelentek. A bölcséletet a pesti egyetemen végezte. 1834-től a székesfehérvári szeminárium hallgatója volt. Barkóczy püspök szentelte pappá 1838. augusztus 19-én. Bár egyes életrajzi lexikonok szerint P. Rómában tanult és két doktorátust szerzett, ez nem felel meg a valóságnak, a tévedés egy nekrológ hibás értelmezésére vezethető vissza. Szentelése után több évig Csákváron szolgált káplánként, ekkor megismerte a falusi iskolák sivár állapotát, amire egy újságcikkben is felhívta a figyelmet. 1841-től Szaniszló Ferenc vezető szerkesztő – később nagyváradai latin szertartású püspök – meghívására a Pesten kiadott *Religio és Nevelés* és a *Fasciculi ecclesiastico-literarii* folyóiratok segédszerkesztője. 1844-ben ordináriusa hívására visszatért az egyházmegyei szolgálatba: a székesfehérvári szeminárium spirituális (director spiritualis) és tanára, valamint szentszéki ülnök lett, emellett teológiai és történelmi írásokat közölt a két említett folyóiratban.

Egyházi karrierjének folytatása szorosan összefüggött az 1851-ben kinevezett Farkas székesfehérvári püspökkel, aki 1852-ben titkárává és levéltárossá nevezte ki. 1858-ban felvételt nyert a székeskáptalanba, egyben főesperesi és püspöki irodaigazgatói kinevezést nyert. Ez évben lett a káptalan poenitenciárius kanonokja, valamint királyi tanácsos is. 1860–1867 között ismét a székesfehérvári szemináriumban működött. 1862-ben szekszárdi címzetes apáti méltósággal tüntették ki. 1866-tól a Helytartótanács tanácsosa biduai (bosoni) választott püspöki címmel. 1868-tól egyházmegyei iskolafelügyelő volt. A gyakorta Rómában tartózkodó Jekelfalussy Vince püspök (1867–1874) 1869-ben általános helynökévé tette meg, majd 1872-ben segédpüspökévé nevezte ki. Olympusi címzetes püspökké 1872. június 29-én Simor hercegprímás szentelte. 1873-ban a fehérvári szentszéki bíróság elnöke és ügyhallgatója, ugyanebben az évben a hivatali ranglétrán

előrehaladva a székeskáptalan nagyprépostja lett. A káptalan a későbbiekben két ízben bízta meg az egyházmegye ideiglenes vezetésével: Jekelfalusi püspök halála után (1875) fél esztendeig, Dulánszky püspök Pécsre történt áthelyezése (1877) után csaknem két évig helynökként kormányozta az egyházmegyét.

Egyházi pályafutása mellett kiemelkedő volt P. munkássága a nemzeti kultúra területén, melyből elsősorban mint történész tűnt ki. A pesti egyetem teológiai kara 1847-ben pályázatot írt ki a magyar oktatási rendszernek az ország írói, polgárai és katonái körében szerzett érdemei tárgyában, amit P. nyert el a magyar papság történelmi érdemeiről szóló dolgozatával. Országosan 1848-ban vált ismertté, amikor sírmellékleteiről beazonosította a székesfehérvári csontleletekben III. Béla királyt (1172–1196). Ez az esemény tekinthető a magyar régészet születésének. A fehérvári ásatásokat élete végéig támogatta, azok eredményeit népszerűsítette. A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban levelező tagjává választotta. 1868-ban a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja volt. Számtalan cikket publikált, főképpen középkori vonatkozásúakat. Fő műve azonban az 1777-ben alapított egyházmegye első száz évéről megjelentetett latin nyelvű monográfiája. 1868–1879 között a Szent László Társulat alelnöke volt.

Az uralkodó a hercegprímás és Trefort kultuszminiszter javaslatára 1878. december 25-én székesfehérvári püspöknek nevezte ki. Róma 1879. február 28-án erősítette meg a döntést. Székét 1879. április 24-én foglalta el. Ekkor a csendes, introvertált, főként dolgozószobájában tartózkodó P. már 65 éves volt, állítólag idegenkedett a megbízatástól, melyet teherként élt meg. Mivel került a nyilvános fellépéseket, hivatalba lépése előtt és után ritkán vállalt beszédet vagy prédikációt, mindössze nyolc nyomtatásban fennmaradt beszéde ismert.

Egyházkormányzása alatt nem végzett vizitációkat, és mindössze egy új plébánia létesült – Polgárdiban (Fejér vármegye) –, de rendszeresen bérált és ellátta konszekrációs kötelességeit. Papjai közösségi életét is fokozni kívánta, e célból évi két espereskerületi összejövetel megtartását szorgalmazta. Alapítványokkal, központilag kitűzött, írásban kidolgozandó koronátételekkel, az egyházmegyei szeminárium tanszemélyzetének gondos megválogatásával sikerült emelnie a papság szellemi színvonalát. E célból rendszeresen személyesen bekapcsolódott a papnevelde életébe is. A legkiválóbb növendékeket Pestre és a bécsi *Pazmaneumba*, 1887-től emellett az innsbrucki jezsuita teo-

lógiai karra küldte, a bécsi *Frintaneumban* azonban egy növendéke sem tanult. Több női szerzetesrendet befogadott az egyházmegyébe. Lovasberényben 1878-ban a keresztes nővérek, Csákváron 1883-ban vincés nővérek, Martonvásáron ugyanekkor a szatmári irgalmas nővérek nyitottak zárdát. P., mint a fehérvári gimnázium egykori növendéke, különösen pártolta a ciszterci rend ottani tanintézetét. Szívós szervező munkával elérte, hogy a felekezeti népiskolai oktatás országosan elismerten magas színvonalú legyen az egyházmegyében. 1883-ban egyházmegyei tanítóegyesületet alapított. A nemzetiségi falvakban szorgalmazta a magyar nyelv oktatását.

P. főpásztorként is hű maradt kulturális törekvéseihez. Nagy szerepet játszott a fehérvári Vörösmarty Kör, valamint a Városi Történelmi és Régészeti Egylet megszervezésében. Részes volt Vörösmarty Mihály és Horvát István fehérvári, Virág Benedek fővárosi emlékművének felállításában. P. évtizedes munkával értékes numizmatikai gyűjteményt teremtett meg, amelyről több publikáció is született. 1883-ban a gyűjteményt a Szent Jobb megtalálásának 800 éves jubileumán az ő kezdeményezésére megrendezett ünnepség alkalmából a város történelmi-régészeti egyesületére hagyta, ahonnan átkerült a jogutód Szent István Múzeumba, majd a második világháború alatt szétszóródott. A gyűjteménynél még jelentősebb volt P. numizmatikai munkássága. Szerencsésen együtt maradt azonban jelentős teológiai és történelmi könyvgyűjteménye. Könyvtárát kispap korában kezdte megalapozni, majd 1870-től jelentős régi magyar munkákkal bővítette ki. Püspökként új lehetőségek nyíltak előtte, érdeklődése az ősnymtatványok és az antikvák felé fordult. 1885-ig főleg teológiai tárgyú köteteket gyűjtött, majd 1885 és 1886 fordulóján – bécsi antikváriusok segítségével – megduplázta muzeális könyvállományát. Gyűjtését más tudományágakra is kiterjesztette, a kötetek többnyire a császári könyvtárból leselejtezett duplumok voltak. P. a mintegy 20 ezer kötetes könyvtárát a püspökségre hagyta, a Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban jelenleg őrzött 521 ősnymtatványból 459 minden kétséget kizáróan az ő szerzeménye, s további 45 esetben ez feltételezhető.

Az országgyűlés főrendi házának tagjaként 1879-től haláláig a naplóhitelesítési bizottság tagja volt. Rendszeresen teljesített papi szolgálatot a főhercegi ház tagjainak, különösen a helyben birtokos József főherceg családjának. A pesti egyetemen 1880-ban tiszteletbeli teológiai doktorrá avatták. 1888 augusztusában ünnepelte aranymiséjét. A következő év márciusában

egészségi állapota hirtelen megromlott. Nagypénteken ágyának dőlt, és 1889. május 15-én elhunyt. Holttestét végakarata szerint Székesfehérvárra, a sóstói temető általa emeltetett, Szent Kereszt tiszteletére szentelt kápolnájában helyezték nyugalomra. Az újsághírek szerint P. lakosztályáról váratlanul 82 ezer forint vagyron került elő készpénzben és értékpapírban. Mivel nem végrendelkezett, az érvényes szabályozás szerint a vagyont a püspökség, a tanulmányi alap és rokonság között osztották fel egyenlő arányban.

• *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, X, 528–534. • *Források*: SzfvPL Nr. 1499–1503 (kéziratok), Litt. Enc. 1872–1889, Nr. 1561A, 1561AA; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; Das Vaterland 19. 8. 1883, 17./23. 5. 1889 [nekrológ]. • *Irodalom*: CZOBOR BÉLA, *Emlébeszéd Pauer János a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja felett*, Budapest 1890; CZOBOR BÉLA, *Jegyzék azon éremgyűjteményről, melyet Mlgos Pauer János székesfehérvári püspök úr a fejérmegyei és városi történelmi és régészeti egyletnek ajándékozott*, Székesfehérvár 1896; FORINTOS, *A székesfehérvári székeskáptalan*, 81–82; FORINTOS, *A székesfehérvári püspökség*, 38–42; HC VII–IX; KÁROLY, *Fejér Vármegye I*, 442–446; MENTÉNYI KLÁRA, *Pauer János és Henszlmann Imre*, Schem Alba-regalen. 2020, 36–60; MKL X, 686–687; *Schem. Alba-regalen. 1834–1889*; SÜLYOK JÁNOS, *A székesfehérvári Pauer-gyűjtemény*, Magyar Könyvszemle 83 (1967), 1–4. sz. 191–199; SÜLYOK JÁNOS, *Pauer János (1879–1889)*, Schem Alba-regalen. 1977, 113–118; SZARKA, *A székesfehérvári*, 336–337; TÖRÖK–LEGEZA–MÓZESSY, *Jubilaeum*, 46–47; VELENCZEI KATALIN, *A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa*, Budapest 2008; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 187–190.

MÓZESSY GERGELY

I.6.11. STEINER FÜLÖP (1839–1900)

Székesfehérvár, 1890. november 14. – 1900. augusztus 11.

1839. április 28-án született a Sopron vármegyei Fehéregyházán (Donnerskirchen A), olasz eredetű, köztisztelőben álló kereskedőcsaládban. Apja születési neve Della Pietra volt. Középfokú iskoláit Veszprémben és Győrben végezte. 1856-ban felvételét kérte a győri egyházmegyei szeminárium-ba. Simor püspök 1860-ban a bécsi *Pazmaneumba* küldte. 1863. július 25-én pappá szentelték. 1863 őszén, kéthónapnyi mosoni káplánkodás után a győri küsszeminárium spirituálisá lett. Kora hitbeli és erkölcsi tévedéseiről írt disszertációjával 1867. november 23-án teológiai doktorátust szerzett a bécsi egyetemen. A következő évben a győri szemináriumban prefektusként az alapvető hittan és az egyháztörténelem tanára lett. Közben a püspöki jogakadémián egyházjogot tanított és a hitszónoki teendőket is ellátta. A következő 14 évben, 1868–1882 között a bécsi *Augustineumban* (*Frintaneum*) a dogmatika, az erkölcsstan és a pasztorálteológia tanára és tanulmányi felügyelő. 1870-ben a pesti egyetem hittudományi karának bekebelezett doktora. Jelentős változást, gyakorlati, egyházpolitikai feladatok felé fordulást hozott az 1882-es év, amikor nagyváradi kanonok és az ottani szeminárium rektora lett. A szemináriumi kápolnát a későbbiekben saját költségén restauráltatta. Udvari kápláni címet nyert, emellett 1883-ban valóságos szepesi címzetes apáti méltóságot kapott.

S. a hercegprímássá előlépett Simor kívánságára 1886-ban Budapestre költözött, ahol a Szent István Társulat alelnökeként részt vett a társulat irodalmi és tudományos szakosztályainak megszervezésében. A társulat ekkor kezdte meg a népszerű *Népiratkák* sorozat kiadását, majd ennek tartalmas „ellenpárjaként” 1887-ben útjára indította a *Katholikus Szemle* című folyóiratot. S. 1886-tól a Szent László Társulat választmányának is tagja volt.

Pauer székesfehérvári püspök 1889. május 15-én bekövetkezett halála után a hatóság arra hajlott, hogy elhalasztja a megüresedett szék betöltését, hogy ezáltal a közismerten szegény vallásalapot feljavítsa. Végül azonban, figyelemmel az „egyházi, politikai és nemzeti szempontra”, mégis a gyorsabb eljárás mellett született döntés. S-t a király a kormány és a hercegprímás ajánlására 1890. január 4-én székesfehérvári püspöknek nevezte ki.

Csáky Albin kultuszminiszter (1888–1894) felhozta mellette, hogy a *Frintaneumban* végzetek egész generációja köszönheti neki „mély és széles körű teológiai képzettségét” és „a helyes metódust”. XIII. Leó pápa 1890. június 26-án erősítette meg a döntést. Simor hercegprímás szeptember 8-án Esztergomban szentelte püspökké, Zalka győri és Hornig veszprémi püspökök közreműködésével. Püspöki székét szeptember 14-én foglalta el. (A szakirodalomban előforduló április 26., november 8. és november 14. dátumok tévesek.) Előttörténete alapján S-t Schopper rozsnýói és Hidasy szombathelyi főpásztorokkal együtt kezdettől fogva a magyar püspöki kar kicsi, de elkötelezett ultramontán pártjához sorolták. S. emellett a püspökség területén birtokos József főherceg családjának gyóntatója volt.

Püspöki beiktatásakor már kész és erőteljesen képviselt lelkipásztori programmal rendelkezett, melyet a későbbiekben energikusan keresztül is vitt. Meg kívánta újítani a papi lelkiséget, ezért nagy hangsúlyt helyezett a lelkigyakorlataikra, melyekre jezsuitákat hívott meg. Ideálja az alapos teológiai jártasságú, de világi tudományokban is otthonosan mozgó, apológiára képes pap volt, aki képes megvédeni az egyházi tanokat bármilyen ellenvetéssel szemben. Lelkészeit az igehirdetés fontosságára nevelte, hangsúlyozva, hogy nem szónoki bravúrokra és moralizálásra, hanem a hitigazságok világos kifejtésére és a jóra való gondos nevelésre van szükség a szószéken. Elképzelései megvalósítása érdekében újraszabályozta az esperesi kongregációk rendjét, erősítve azok továbbképző jellegét. Célját leginkább a papképzéssel kívánta megtámogatni, melyre közvetlenül is befolyást gyakorolt, a vizsgákon gyakorta személyesen elnökölt. A szeminárium lelki életének elmélyítésére törekedett közös imádságok, adoráció és ugyancsak jezsuiták által vezetett lelkigyakorlatok előírásával. A gyakorlati képzésre is súlyt fektetett, elrendelte például, hogy a székváros elemi iskoláiban végezzenek hitoktatási gyakorlatokat a teológusok. A legkiválóbb növendékeket teológiai ismereteik elmélyítésére Rómába és Innsbruckba küldte az ottani szigorúan egyházi főiskolákra, és csupán kettőt a bécsi *Frintaneumba*, amelynek ő maga éveken keresztül tanulmányi igazgatója volt. Hasonlóan magas követelményeket támasztott az egyházi iskolák tanítóival szemben, például elrendelte bekapcsolódásukat a papság közös szentgyónási alkalmába. Szociális helyzetüket a Szent Imre-alap létesítésével igyekezett javítani. Szokatlanul határozott és szigorú fellépése, melyet gyakran keménységként érzekeltek, kezdetben idegenkedést és ellenkezést

váltott ki a papságból, amely azonban az évek során alábbhagyott: vezetői stílusa enyhébb vonásokat öltött, intézkedéseit pedig jobban megértették.

S. szociális intézkedései közé tartozott két egyházi elemi iskola, egy árva-ház és menhely, valamint egy óvoda alapítása, melyek vezetésével női szerzetesrendeket bízott meg. A hívek hétköznapi lelki életének gazdagítására előmozdította a májusi litániák és októberi ájtatosságok tartását és támogatta a vallási egyesületeket (például Jézus Szíve Szövetség, Oltáregylet). Id. Zichy János és Esterházy Miklós Móríc katolikus politikusokkal együtt az 1888-ban Budapesten alapított Katolikus Körök társadalmi egyesület országos szintű megszervezésén dolgozott. Ezek és más egyesületek egyrészt tömegbázist jelentettek kezdődő politikai küzdelmeiben, másrészt segítségükkel elmélyültebb lett a hitélet is, emelkedett a gyónások és szentáldozások száma.

A Szent István Társulatban betöltött titkári tevékenysége, majd még inkább egyházkormányzása éveit beárnyékolta a kultúrharc körüli heves vita, amely elsősorban a házassági törvények miatt lobbant lánggra. S. a társulat nevében 1886-ban Rómában átvette XIII. Leó Buda törökök alóli felszabadításának 200 éves jubileuma alkalmából írt enciklikáját, amely a törvényt kritizáló passzusai miatt magára vonta a nemzetközi közvélemény figyelmét. A későbbi viták során a nyilvánosság előtt, majd később a főrendi házban is kérlelhetetlenül a szigorúan egyházi álláspontot képviselte és ezt gyakori római útjai (1893, 1895, 1897, 1900) során egyeztetette a szentszéki hatóságokkal és Leó pápával, aki felé fiúi tisztelettel fordult. Harcos magatartása miatt 1891-ben Simor hercegprímás utódlása kapcsán figyelmen kívül hagyták. A király kezdetben Schlauch nagyváradi püspököt pártolta, miközben a Szentszék S. mellett szállt síkra. Mivel a kormány nem tudta saját pártfogoltját, Samassa egri érseket pozícióba juttatni, egy éves szívós küzdelem után Vaszary pannonhalmi főapát személyével egy viszonylag színtelen és békülékeny kívülálló nyerte el a pozíciót.

Az 1892-es választási évben S. nagy feltűnést keltett pásztorlevelével, amely nyíltan ajánlott bizonyos jelölteket. Fontos szerepet játszott az 1894. évi székesfehérvári Katolikus Nagygyűlés megvalósulásában; a gyűlés legfontosabb kezdeményezése a Katolikus Néppárt megalapítása volt az azonos nevű bajor egyesület mintájára. A kitartó tárgyalások eredményeképp 1895-ben létrejött pártot, amely a vitatott törvények revízióját állította programja élére, két arisztokrata, gróf Zichy Nándor és gróf Esterházy Móríc irányította, akik a székesfehérvári egyházmegyében is rendelkeztek birtokokkal, és végig szoros kapcsolatban álltak

a püspökkel. S. szorgalmazta és el is érte a párt római elismerését. Támogatta a *Fejér Megyei Napló* kiadását (1894), amely sokáig a néppárt vezető orgánumának számított, és kimagaslott színvonalával a vidéki lapok közül. S. hevesen ellenezte a kultúrpolitikai törvények körüli viták során újjáéledő, az államtól teljesen független egyházkormányzatra törekvő autonómia mozgalmát, mert a vitatott modell tekintetében az egyház belső ügyeibe történő beavatkozástól tartott. 1899-ben a püspöki kar a görög szertartású lelkészségek működésének szabályozására alakult szakbizottságának elnöki tisztét bízta rá.

S. felismerte, hogy székvárosának Szent István királyhoz való kötődése milyen lelkipásztori lehetőségeket rejt. Renováltatta a szent tiszteletére emelt székesegyházat, a koponyaereklyéje számára ifj. Storno Ferencsel körmeneti hordozásra alkalmas baldachinos építményt készíttetett, 1896-ban XIII. Leó pápától speciális búcsúengedélyt szerzett az ereklyét felkeresőknek. Foglalkoztatta az ereklye története is, az azal kapcsolatos iratokat összegyűjtette.

Az egyházmegyei történetírás vállalkozó kedvű építettként emlékezik S-re. A sárkeresztúri püspöki uradalom épületeinek átfogó korszerűsítése mellett emberhez méltó cselédlakásokat építtetett. Renováltatta a püspökség tési nyaralóját, valamint a székesfehérvári püspöki székházat: felújíttatta homlokzatát, lecseréltette tetőzetét, új, reprezentatív díszkaput készíttetett. Ifj. Storno Ferenc tervei alapján átépíttette a püspöki magánkápolnát és új mennyezetképet készíttetett a díszterembe unokaöccsével, Steiner Rudolf-fal. Ezek a munkálatok és rangjához illő udvartartása a püspöki tekintélyt voltak hivatottak reprezentálni. Életvitele egyébiránt egyszerű volt, egyetlen szenvedélye a könyvgyűjtés volt, de ennek léptékei meg sem közelítették bibliofil elődeiét (Horváth János, Pauer János). S. nagyhírű szónok volt, több egyházi beszéde megjelent a *Borromeus* hasábjain, a Szent István Társulatban elmondott megnyitói pedig a *Katholikus Szemlé*ben.

Mindvégig jó fizikai állapotnak örvendett, mígnem 1900. augusztus 11-én, 61 évesen Tésén, a püspöki nyaralóban szélütés következtében elhunyt. A haláleset miatt elmaradt a magyar kereszténység 900 éves jubileuma alkalmából Székesfehérvárra tervezett ünnepség, amelynek részeként S. Budapesten Szent István napi ünnepi prédikációt mondott volna. S-t 14-én temették el a székesfehérvári Szentháromság-templom temetőjében, a temetési szertartást Meszlényi szatmári főpásztor vezette. Földi maradványait 1938-ban a székesegyház püspöki kriptájába helyezték át. A liberális

Pester Lloyd nekrológja szerint S. „a kormány legmakacsabb ellenfele” volt a kultúrharcban, ugyanakkor nagy tisztelettel adózott a „mintaszerű főpásztornak” feddhetetlensége, tanultsága és jótékonytsága miatt. A főrendiház liberális alelnöke, Ernuszt Kelemen beszédében „következetes, hajlíthatatlan jelleműnek” és „vasszorgalmúnak” nevezte S-t, aki „emberként a jótékonytság példaképe, papként a megtestesült kötelességérzet” volt. Az elhamarkodott híresztelések szerint S. a püspökséget adósságban hagyta volna hátra, a valóságban azonban a hagyatéki tárgyaláson 12 ezer korona többletet mutattak ki. Az is napvilágra került, hogy S. saját vagyonából 17 ezer koronát áldozott új püspökségi épületekre, és jelentős mértékben hozzájárult a püspöki rezidencia felszereléséhez evőeszközzel és asztalneművel, mert ezekből hivatalba lépésekor nem volt „semmi használható”. Az örökösök hiába kértek kártérítést e kiadásokért a kultuszminisztériumtól. Végrendelet hiányában a többlet az érvényes szabályozás szerint egyenlő részben szállt a püspökségre, a Vallásalapra és a rokonságra. Káptalani helynöknek Károly János nagyprépostot választották meg.

• *Művei*: *Dissertatio qua praecipui proponuntur et refutantur errores aevi nostri circa fidem et mores*, Wien 1867; *Immortellen auf den Sarg weiland ibrer Majestät der Kaiserin Carolina Augusta*, Wien 1873; *Egyházi Beszéd melyet Sz. István Magyarország első apostoli királyának ünnepén 1874-iki augusztus 20-án Budán tartott [...]*, Bécs 1874; *Előadása a Szent-István-Társulat 1888. március 22-ki XXXV. nagygyűlésén [...]*, Budapest 1888; *Főpásztori Körlevél, melyet a Székesfehérvári Egyházmegye híveibez székfoglalása alkalmával intézett [...]*, Székesfehérvár 1890; *A Szent-László-Társulat 1895. decz. hó 10-én tartott XXIX-dik közgyűlését megnyitó elnöki beszéde [...]*, Budapest 1895; [Esterházy Miklós Móriccál és Major Ferencce], *A Székesfehérvári Kath. nagygyűlés története kibővítve a kath. körök szervezésére vonatkozó adatokkal*, Székesfehérvár 1895; *Bizalmas utasítás egyházmegyém t. lelkészkező papságához*, Székesfehérvár 1897; *Emlékbeszéd melyet Gróf Cziráky Jánosné szül. Dezasse Ludowika Erzsébet grófnő [...] felett mondott [...]*, Budapest 1899. • *Források*: SzfvPL Nr. 1504–1505 (kéziratok), Litt. Enc. 1890–1900, No. 5835; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* II. 8. [nekrológ], 18. 10., 25. II. 1900; *Das Vaterland* 10. 8., 15. 10., 24. II. 1900. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Fünffzig Jahre*, 21, 23, 29, 41; CSÁKY, *Kulturkampf*, 39; CSÁKY, *Kirche in Ungarn*, 248–331; FAZEKAS-BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; FORINTOS, *A székesfehérvári püspökség adattára*, 43–48; 118–127; FORINTOS, *A székesfehérvári püspökség adattára*, 43–49, 118–127; HC VII–IX; KLESTENITZ TIBOR, *Steiner Fülöp és a katolikus sajtó kérdése*, Schem. Alba-regalen. 2020, 61–74; MKL, XIII, 341–342; MÓZESSY GERGELY, *Egy püspök, mint a múlta építő városi modernizáció programadója*, Schem Alba-regalen. 2020, 75–83 (különösen 78–79); SALACZ, *Egyház és állam*; Schem. Alba-regalen.

1891–1898; Schem. Jaurinen. 1865–1888; SÜLYÖK JÁNOS, Steiner Fülöp (1890–1900), Schem. Alba-regalen. 1977, 119–123; SZARKA, A székesfehérvári, 337; TÖRÖK-LEGEZA-MÓZESSY, Jubilaum, 48–49; TUSOR, Abécsi Frintaneum tagjai, 209–224, Abécsi Augustineum, 32–43.

• KLIEBER, Bischofslexikon, 190–194.

MÓZESSY GERGELY

I.6.12. VÁROSY GYULA (1846–1910)

Székesfehérvár, 1902. március 9. – 1905. december 11.

Kalocsa–Bács, 1906. január 14. – 1910. október 28.

1846. augusztus 13-án született Zomborban (Sombor SRB), Bács-Bodrog vármegyében. Apja V. Károly királyi kincstári írnok, anyja Bratyovacsky Paulina. Az elemi iskolát és a reáliskola első évét szülővárosában végezte, majd tanulmányait 1858–1866 között a kalocsai érseki gimnáziumban folytatta, kiemelkedő eredménnyel. A gimnáziumot ekkor még két évig a piaristák, ezt követően Kunszt érsek kívánságára a jezsuiták vezették, akiknek köszönhetően az intézmény hamarosan országos hírűvé vált. V-ra nagy hatással volt a hazafias Rosty Kálmán történelem- és irodalomtanár, az 1848–1849-es szabadságharc tisztje, aki később katolizált és belépett a jezsuita rendbe. 1859-től elnyerte a papi hivatásokat támogató Katona István ösztöndíjat. Kunszt József érsek temetésén ő mondta a szónoklatot az iskola képviselőjében. Az érettségit kitűnő eredménnyel tette le 1866-ban, majd a Központi Szeminárium növendékeként a pesti egyetemen hallgatott teológiát. Itt tette le a biblikum és dogmatika szigorlatát. 1870. július 26-án Kalocsán pappá szentelték, majd három évre Csonoplyára (Čonoplja SRB) helyezték káplánnak.

Haynald érsek közbenjárásával – aki maga is a kollégium egykori hallgatója volt – V. felvételt nyert a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*), ahová 1873. október 22-én lépett be. Az első tanévben csak figyelmeztetést követően, mérsékelt eredménnyel tette le egyháztörténeti és egyházjogi szigorlatát; a fegyelem és a lelkiség tekintetében azonban előjárói dicséretében részesült. Bécsben kisebb lelkészi feladatokat is ellátott, és úgynevezett

házi értekezést írt *De fidei supernaturalis actu* címmel. Két utolsó szigorlata után 1875 júliusában hagyta el a kollégiumot. Valószínűleg ezután írta meg 162 oldalas, kéziratban maradt értekezését *De potestate in matrimonium legislativa* címmel, amellyel a bécsi egyetemen 1876-ban teológiai doktorátust szerzett.

Már 1875 nyarán az érseki udvar szolgálatába lépett. Érseki iktató és levéltáros, majd 1876-ban szentszéki aljegyző lett. 1878-tól a Főszékesegyházi Könyvtár könyvtárosa. 1880-tól hét évig a kisszeminárium aligazgatója és a szeminárium egyházjog és egyháztörténet tanára, ugyanott 1882-től rendes (kinevezett) tanár. 1883-ban a pesti egyetem doktori kollégiumának tagja lett. Ugyanabban az évben szentszéki ülnök, majd 1884-től a középiskolai hittanárok vizsgálóbizottságának tagja, 1886-tól zsinati vizsgáló. 1887-től öt éven át a nagyszeminárium rektora. Ezen felül közéleti és jótékony feladatokat is ellátott, 1877-től a Kalocsai Jótékony Nőegylet titkára, 1886-tól a Vöröskereszt egyesület kalocsai fiókjának választmányi tagja. V. történetírói tevékenysége nagyrészt az 1880-as évekre esett, publikációi különböző folyóiratokban (például *Századok*) és az egyházmegyei sematizmusokban jelentek meg. Haynald érsek kérésére, a középiskolai törvényjavaslat vitája kapcsán írta meg *A katolikus iskolaügy Magyarországon* című történeti-jogi értekezését. 1887-ben a *Magyarországi Vatikáni Okirattár (Monumenta Vaticana Hungariae)* szerkesztőbizottságának és a Szent István Társulat irodalmi osztályának tagja lett. Aktívan részt vett a növendékpapság irodalmi-önképző egyesületeinek munkájában Kalocsán és Budapesten is.

1887-ben tiszteletbeli kanonok, majd 1888-tól a kalocsai főszékeskáptalan rendes tagja, Haynald érsek oldalkanonokja, 1888. március 30-án mesterkanonok lett. 1889-ben elnyerte a babolcsai apáti címet és javadalmat, 1893-ban tiszai főesperes, 1895-ben bácsi főesperes, 1897-ben főszékesegyházi főesperes lett. 1887 novemberétől egy évtizeden át a Főszékesegyházi Könyvtár prefektusa. 1892-ben az új érsek, Császka György is oldalkanonokjává tette meg, az érsek mellett sokat tartózkodott Budapesten, ahol megismerte a fővárosi elitet. 1898. február 16-tól a budapesti Központi Szeminárium rektora, egyben felmentést kapott addigi kalocsai egyházmegyei megbízatásai alól. Közben országos feladatokat és hivatalokat is elvállalt, 1895-ben a Szent László Társulat alelnöke, 1898-tól a Katolikus Kör igazgató választmányának tagja és az Aquinói Szent Tamás Társaság elnöke lett.

Püspöki kinevezéséig tehát pályája több mint húsz éve a papnevelés szolgálatában telt. Legendás volt türelme és szívéllyessége, ami a feladataihoz való hozzáállásában és a növendékekkel szemben is megnyilvánult, akikkel szabadideje egy részét is együtt töltötte (például sakkozott velük). V. javára írták, hogy a Központi Szemináriumban jelentősen hozzájárult a nemzetiségi villongások lecsillapításához. Wlassics Gyula kultuszminiszter (1895–1903) előterjesztése szerint Haynald és Császkai érsekek bizalma, valamint a tanítás és az igazgatás terén szerzett érdemei mellett elsősorban a Központi Szemináriumban bizonyított vezetői képességei tették alkalmassá V-t arra, hogy elnyerje a püspökök megbecsülését és a kormány megbízását magasabb hivatal betöltésére. V. mellett szólt, hogy „megfontolt, nyugodt, a szenvedélyek felszításától elhatárolódó irányzatot” képviselt. A király az akkor 55 éves V-t 1902. november 1-én székesfehérvári püspökké nevezte ki. Hivatali esküjét november 11-én tette le Bécsben. Pápai megerősítésére a december 16-i konzisztóriumon került sor. Püspökké Császkai érsek szentelte a budapesti Egyetemi templomban 1902. január 19-én, Majorossy János kalocsai és Kohl Medárd esztergomi segédpüspökök segédletével. Ünnepeles székesfehérvári beiktatására, melyen szokásos módon az egyházmegye elitje is részt vett, március 9-én került sor. Egyórás székfoglaló beszédében kifejtette, hogy elsősorban a béke apostola akar lenni, és erre buzdította az egyházmegye papjait is. Az ünnepi díszlakomán, amelyre a többi felekezet képviselői is hivatalosak voltak, V. pohárköszöntőjében szót emelt a felekezeti békéért. Szűk hároméves püspökségét követően az uralkodó a kormány ajánlására – amely tanúsította V. közkedveltségét a hívek körében – 1905. október 17-én kalocsai érsekké nevezte ki. V. mellett hozták fel, hogy kiválóan ismeri a püspökséget, és „beszéli az egyházmegyében széles körben elterjedt bunyevác nyelvet”. Hivatali esküjét november 4-én tette le, kinevezését a pápa december 11-én erősítette meg. V. a pápai bullákat és palliumát december 20-án személyesen vette át Rómában, ahol a pápa mellett segédkezett Zichy, Balás és Prohászka püspökké szentelésénél. Ünnepeles kalocsai beiktatása 1906. január 14-én zajlott.

Ahogy egyházi intézmények vezetőjeként és székesfehérvári püspökként, úgy kalocsai érseksége idején is visszafogott és spirituális lelkületű vezető volt, aki sok időt töltött imádsággal és szentségimádással. Sokszorosan megelégedett azzal, hogy elődei kezdeményezéseit folytassa és a római pápa útmutatását kövesse. Ersekségének első három évében bejárta egyház-

megyét, valamennyi plébániáját meglátogatta és bérált. Tapasztalatai alapján templomokat és plébániákat bővített ki (például Tiszaálmánfán) és iskolákat építtetett Bácskertes/Kupuszina (Kupusina SRB), Borota, Ószivác (Sivac SRB), Bácsújlak (Backo Novo Selo SRB), Zöldhalom, Pusztaszentimre és Hajós községekben. Meghagyta, hogy a tanfelügyelők rendszeresen látogassák az iskolákat és jelentéseket tegyenek. A főegyházmegye papjai számára elrendelte a három évente kötelező lelkigyakorlatot, amelyre a kalocsai szemináriumot, valamint a ferencesek bajai és bácsi zárdaát jelölte ki. Az egyházi tanítók és tanítónők számára évente tartatott lelkigyakorlatokat Kalocsán és Szabadkán (Subotica SRB). Szorgalmazta a rendszeres szentbeszédeket az ünnepek alkalmával, és előírta papságának, hogy misék előtt fél órával gyóntasson. A plébániák számára hétvévenkénti missziót írt elő, ennek keretében szorgalmazta a szentségekhez járulást és a gyakori szentáldozást. Szorgalmazta papjai körében jámbor társulatok – elsősorban Rózsafüzér, Jézus Szíve társulatok és oltáregyletek – alapítását. Útjára indította az örökimádás mozgalmat, amelyben maga is részt vett.

Szorgalmazta, hogy minden katolikus férfi és nő legalább egy katolikus egyesületnek tagja legyen. Ennek megfelelően támogatta többek között a katolikus mozgalom szervezeteit, az úgynevezett katolikus köröket (többek között könyvek és folyóiratok beszerzésével) és az ifjúsági egyesületeket. A kalocsai iskolanővérekkel együttműködve segítette a serdülő lányok patronázs egyesületét, és támogatta a legényegyleteket Kalocsán, Zomborban és Szabadkán is, egyleti házakat és internátusokat létesítve. Az egyházkormányzása alatt alapított katolikus munkásegylet mintegy 500 főt számlált. Szabadkán saját költségén újságot és nyomdát létesített, sajtó céljaira kormányzása idején mintegy 170 ezer koronát költött. Támogatta a budapesti Szent Imre Kollégiumot, a kalocsai jezsuita gimnáziumot és a tanítók házát pedig évente ösztöndíjakkal segítette.

A politikai életben a néppártot támogatta és az egyházmegyei papságtól is ezt várta el. Alkalmas néppárti jelöltek hiányában a keresztény szocialista jelöltek támogatását ajánlotta. 1910. január 24-én bátor hangvételű beszédet mondott a főrendiházban a katolikus érdekek védelmében és Zichy János kultuszminiszteri kinevezése érdekében. Országos szinten akkor vált ismertté, amikor Vaszary hercegprímás fokozatosan visszalépett a nyilvánosságból és V-t mint a magyar egyházi hierarchia második emberét egyre gyakrabban bízta meg a püspöki konferenciák vezetésével és más ügyek in-

tézésével. Mindezt különféle közfeladatok egészítették ki, V. volt például a Pestmegyei Sárközi Ármentesítő Társulat elnöke, tagja volt az országos kongrua bizottságnak, a főrendiház államjogi és törvénykezési bizottságának, valamint ugyanott a közgazdasági és a kommunikációs választmányának is.

A kiterjedt érseki uradalom igazgatását Macskovics Pál kanonokra bízta, aki gondos kezelés alá vette a birtokokat és főképp a hatékony állattenyésztésre törekedett. Az érseki birtokokon mint a sertéstelepek létesültek, továbbá jelentősen gyarapodott a ló- és a marhaállomány. Vezető tisztségviselőit külföldi mezőgazdasági továbbképzésre küldte. Bár régóta várt nagy földreformra nem került sor, a szegényebb bérlők tehermentesítése érdekében javította a bérleti feltételeket. Az érseki cselédségnek Kalocsán 48 bér lakást építtetett. A megnövelt bevételek lehetővé tették V. számára, hogy az érsekség összjövedelmének közel kétharmadát – hozzávetőleg másfél millió koronát – szociális és kulturális célokra fordítsa. Ez tette lehetővé a székesegyház felújítását 1907-től kezdve. Az 1912. évi befejezést V. már nem érthette meg. A munkálatokat Foerk Ernő és Petrovác Gyula vezette, és különösen a székesegyház belső részét érintették. A szentély alatt érseki kriptát épült, továbbá a sekrestyéket összekötő körfolyosó létesült.

Az állam iránt lojális, békülékenynek tartott V. érseksége és élete utolsó évében erősebben hallatta hangját a kultúrharc során. 1910 januárjában kijelentette a főrendiházban, hogy elveszítette a kormányba vetett bizalmát, mivel az az 1867 óta bevett szokással ellentétben egy nem katolikus személyt bízott meg a kultuszminiszteri tárcával (az ókatolikus Székely Ferenc igazságügyiminisztert, aki időközben vette át a kultuszminiszteri feladatokat). V. volt az egyetlen magyar főpap, aki körlevelében közzétette az *Editae saepe* című, vitatott pápai enciklikát (úgynevezett „Borromeo-enciklika”), ezzel országos kritikát vonva magára. A vita a Munkapárt parlamenti interpellációjában csúcsosodott ki és csak akkor csillapodott, amikor kiderült, hogy a közzététel még az előtt megtörtént, mielőtt a protestáns körök az enciklika egyes problémás passzusai ellen tiltakoztak volna, és mentes volt a felekezeti béke megzavarásának bármiféle szándékától. Az évek során több állami és egyházi kitüntetést elnyert, hosszabb ideje szívbeteg V. többhetes súlyos betegséget követően, 1910. október 28-án, 64 évesen hunyt el Kalocsán. Bebalzsamozott holttestét november 3-án a felújítás alatt álló székesegyház sírboltjába temették el. A gyászmisét, melyen az oktatási minisz-

ter is részt vett, Csernoch csanádi püspök mutatta be, a körülmények miatt az iskolanővérek templomában. Mivel V. nem nyerte el a szabad végrendekezés jogát, hagyatékának csak egyharmadáról rendelkezhetett. A maradék kétharmad az egyházmegyei alapot és a magyar kincstárt illette. V. végrendeletében kérte, hogy ezeket „hazafias katolikus célokra” használják fel. Saját részéből 225 ezer koronát a Kalocsai Iskolanővérekre hagyott; a jelentős örökség maradék összege egyenlő arányban illette három fivére hat gyermekét.

• *Művei*: Egy fejezet a XVIII. század interconfessionalis viszonyainak történetéhez, Új Magyar Sion 12 (1881); *Haladás a középkorban*, Kath. Hetilap (1881); *A katolikus iskolaügy Magyarországon. A magyar kath. alapítványok jogi természete, különös tekintettel a kath. iskolaügy körül felmerült téves nézetekre*, I, Kalocsa 1882, II, Kalocsa 1884; *Regesta capituli Bachiensis ab anno 1158 usque 1527*, h. n. 1883, VII–XL; *Újabb adalékok az esztergomi érsek és a panonnalmi alapító levél kérdésének megoldásához*, Történelmi Társulat, 3/8 (1885); *Observationes criticae in seriem Archiepiscoporum Colocensium et Bachiensium*, h. n. 1886, VII–XXIX; *Rákóczi és a jezsuiták*, Magyar Állam 19/48 (1886); *Antiochiai Anna magyar királyné származása és családi viszonyai*, Századok 20/10 (1886); *De translatione Andreae de Benciis de Gualdo Archiepiscopi Colocensis ad sedem Sedunensem*, h. n. 1887, VII–XVII (Válogatás). • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, XIV, 943–944; KISZLINGSTEIN SÁNDOR (szerk.), Magyar könyvészet 1876–1885, Budapest 1969, 466. • *Források*: N. N., *Dr. Városey Gyula kalocsai érsek 1905–1910*, Nekrológ a Társulat elhunyt jótévedőiről, KFL VI.7; KFL I.I.c. Városey Gyula perszonális iratai, 1859–1935 (Születési anyakönyvi kivonat 1864, 1906; Tanulmányi, iskolai bizonyítványok, Zombori Alreáliskola 1857–1858, Kalocsai Algimn. 1859–1860, Kalocsai Főgimn. 1863–1864, Érettségi biz. 1866, Teológia a bécsi egyetemen, leckekönyv, jelentések, diploma 1873–1875, doktori oklevél a Pesti Egyetemről, Katona István alap ösztöndíjasa, ennek nyugtái / Inf. 1870–1872/ Episcopalia 1901–1902 / Füzet Városey Gyula érsek adományairól/ Hivatali iratok 1889–1910, kinevezési iratok 1870–1905, meghívók 1906–1910, gratulatio 1906–1910, beszédek 1906, nyomtatvány 1902 / Massa 1910–1935); ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Vásárnap Újság* 48 (1901) 45. sz., 52 (1905) 45. sz.; STURM, 1901–1906, 185; *Kalocsai Néplap* XXIX (1906) 2. sz. (1906. I. 14.), 2–6; *Pester Lloyd* 10. 3. 1902, 29. 10.–3. 11. 1910 (nekrológok); *Agrarier Zeitung* 25. 1. 1910. • *Irodalom*: GÓDÁNY ERIKA, *Városey Gyula székesfehérvári püspök 1901–1905*, *A Székesfehérvári Egyházmegye Ünnepi Névtára* (szerk. Mózesy Gergely), Székesfehérvár 2001, 27–36; HC VII–IX; HÖRL GYULA S. J., *Városey Gyula dr. kalocsai érsek emlékezete (1846–1910)*, A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1910–1911. iskolai évről, Kalocsa 1911, 80–90; IPOLYI LÁSZLÓ, *Városey Gyula (1905–1910)*, Schem. Colocen. 1975, 30; LAKATOS ADÉL, *Adatok a bácsi ferences templom építéstörténetéhez egy megbiúsult felújítás kapcsán*, Bácsországi – Vajdasági Honismereti Szemle 84 (2018), 106–119; PNL XVI,

662; PNL XVIII, 746; *Schem. Colocen. 1870–1910*; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43;

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 335–340.

LAKATOS ANDOR

I.6.13. PROHÁSZKA OTTOKÁR (1858–1927)

Székesfehérvár, 1906. január 21. – 1927. április 2.

1858. október 10-én született Nyitrán (Nitra SK). Édesapja, a morva-német származású Prohászka Domonkos katonatisztként került Magyarországra, és 40 évesen elhagyta a katonai pályát, hogy feleségül vehesse Filberger Annát, egy németajkú nyitrai pékmester katolikus leányát. Ezután pénzügyi tisztviselőként tartotta el magát és családját. Három gyermekük született. Munkája miatt többször áthelyezték, mivel nem tudott magyarul. P. emiatt öt városban végezte az iskolát: elemi iskolai tanulmányait Rózsahegyen (Ružomberok SK) és Losoncon (Lučenec SK) folytatta, gimnáziumba Losoncon, Nyitrán a piaristákhoz, majd Kalocsán a jezsuitákhoz járt. Bár származását sosem tagadta, és csak gimnáziumi évei alatt tökéletesítette magyar nyelvtudását, a későbbiekben P. határozottan magyarnak vallotta magát, identitása szerves részévé vált a magyar nemzeti öntudat. Az esztergomi kisszeminárium növendékeként érettségizett 1875-ben, kimagasló eredménnyel. Simor hercegprímás a tehetséges papnövendéket a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ba küldte. P. ezzel a pápai *Gregoriana* egyetem hallgatója lett, és belépett a magyar diákok Szent Imre Körébe is. 1881. október 30-án pappá szentelték a *Trinità dei Monti* templomában. 1878-ban Rómában bölcsészeti, 1882-ben teológiai doktorátust szerzett. Rómában a német hallgatótársaitól kapott impulzusok hatással voltak későbbi szociálpolitikai elgondolásaira.

Hazatérte után (1882) néhány hétig káplán, majd Simor János hercegprímás az érseki szemináriumba vezényelte, ahol 22 éven át szolgált. Kezdetben a kisszemináriumban volt latin és görög nyelvtanár, majd 1884-től a nagyszemináriumban a morális és pasztorális teológia, 1888-tól a dogmatika

tanára. 1890-től spirituális lett. E minőségében, addig szokatlan módon, törekedett a növendékeket elmélyült áhítatra és Krisztus-központú vallásosságra nevelni. Irányadó volt mindehhez fő műve, az *Elmélkedések az evangéliumról* (1908), amelyet több nyelvre is lefordítottak. Szemináriumi működése alatt aktív írói tevékenységet folytatott, többek között a *Hochland* című folyóiratban, aktívan támogatta a katolikus sajtót és szerkesztőbizottsági tagként jelentősen hozzájárult a(z) *(Új) Magyar Sion* felvirágoztatásához. Az eredendő egyháztörténelmi folyóirat spektrumát jelentősen kiszélesítette. A *Magyar Sion*-ban megjelent cikksorozataiból álltak össze önálló kötetű modern természettudományos eredmények és a teológia találkozási pontjait kutató írásai, az *Isten és a világ* (1892), illetve a *Föld és Ég* (1902). Hasonló módon született meg a kereszténységet a modern kor eszméáramlataiban – liberalizmus, szociáldemokrácia – vizsgáló egyéni hangú apologetikája, a *Dialmas világnézet* (1903). Recenzióiban a kortárs teológiai, filozófiai és szociológiai munkákat ismertette meg papolvasóival, és nagyhatású cikkeket írt. P. esztergomi éveiben írta egyetlen önálló teológiai művét is *Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat* címmel, melyet a pesti egyetem 1893-ban pályadíjjal jutalmazott. 1891-ben lefordította az első pápai szociális enciklikát, a *Rerum Novarum*-ot magyarra, majd a következő években több ízben felhívta a figyelmet a szociális kérdésre és a munkások pasztorációjára. Erre kínált lehetőséget az *Esztergom* című politikai napilap is, amelynek 1895-től munkatársa, 1898–1905 között kiadója és tulajdonosa volt. A szociális kérdésben kifejtett írói tevékenysége mellett a kezdetektől legendás mértékű karitatív elkötelezettség jellemezte. P-nak köszönhető, hogy a szociális kérdés a magyar egyház gondolkodásának és politikájának egyik tényezőjévé vált.

Az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek idején élesen kritizálta a kormánypárti főpapokat, például Samassa József egri érseket, és üdvözölte a szigorúan az egyház érdekében fellépő „harcos” püspököket, például Schopper György rozsnyói főpásztort. Erősen küzdött a kultúr- és egyházpolitikai törvények ellen, beleértve a zsidóság teljes recepcióját. Ebben az összefüggésben kell értelmezni azt a harcosszemitát írását, amelyet 1893-ban tett közzé a *Magyar Sion*-ban. Bár P. politikai és historiográfiai megítélésében gyakran nagy jelentőséget tulajdonítanak e műnek, ez annyiban nem helytálló, hogy a mű ekkor nem ért el felismerhető hatást és egészen a világháborúig nem követték hasonló megnyilvánulások. Az egyházpolitikai törvényeket övező

heves viták következtében P. részt vett a Katolikus Néppárt megalapításában és az 1896-os választáson képviselőjelöltként indult, de a választási csalások miatt nem nyert mandátumot. Szociálreformer és keresztényszociális színezetű személyes programja és megnyilatkozásai azonban jelentősen meghaladták a Katolikus Néppártét és annak arisztokratikus vezetését. Követelte többek között a hazai kisipar támogatását. 1904 októberében a szociáldemokrácia heves ellenállásával szemben aktívan közreműködött a Keresztényszociális Egyesületek Országos Szövetségének megalapításában, amelyet anyagilag is támogatott. A szövetség következő évi programja a keze nyomát viselte. P. részt vett a szövetség *Igaz Szó* című orgánumának megalapításában, a lap első vezércikkét ő írta. 1907-ben került sor az Országos Keresztényszocialista Párt megalapítására. Írásaiban a keresztényszocializmust az általa ellenzett liberális és szocialista irányzatok alternatívájaként mutatta be, ugyanakkor elismerte utóbbiak történelmi létjogosultságát.

P. a századfordulótól kezdve rendszeresen tartott nagyböjti és adventi lelkigyakorlatokat – kezdetben Budapesten, később országszerte. Az 1900-tól megrendezett katolikus nagygyűléseknek mindvégig egyik vezérszónoka volt, és vendégszónokként lépett fel német katolikus nagygyűléseken is. Budapestet fontos „missziós terepnek” tekintette és úgy vélte, onnan kiindulva lehet a legnagyobb hatást elérni, ezért 1902-ben tevékenységének nagy részét a fővárosba helyezte át. Az Egyetemi templomban tartott prédikációival a magyar katolikus értelmiség új rétegét szólította meg. Megpályázta az egyetem dogmatika tanszékét, amelyre 1904. március 4-én kapott kinevezést. Ugyanabban az évben részt vett a *Regnum Marianum* papközösség megalapításában, és a következő hónapokban az egyik konviktus házfőnöke volt. Teológiai előadásai mellett népszerűsítő előadásokat is tartott az egyetemen, illetve a Szent Emerám Egyesületnek világnézeti kérdésekről (többek között Schopenhauerről, Nietzsche-ről, Ibsenről). 1904-ben lelkipásztori körutat tett az Amerikai Egyesült Államokban. P. egész életében aktív társadalmi-egyesületi életet élt. Többek között 1894-től tagja volt az Aquinói Szent Tamás Társulatnak, 1896-tól a Katolikus Hírlapírók Országos Pázmány Egyesülete választmányának, melynek 1906-ban elnöke lett. 1902-től tagja volt a Szent István Társulat igazgató választmányának, 1908-tól a Katolikus Népszövetség alelnöki tisztjét is ellátta. A Magyar Tudományos Akadémia 1909-ben levelező, 1920-ban rendes tagjává választotta.

Az 1905. évi parlamenti választások eredményeképp az évtizedek óta regnáló Liberális Párt kiszorult a kormányzatból. Fejérváry Géza pártkoalíciós kormánya, amelynek a Katolikus Néppárt is tagja volt, P-t terjesztette elő székesfehérvári püspöknek. Az országszerte ismert és népszerű pap kinevezése a roppant népszerűtlen úgynevezett darabontkormány „hangulatjavító intézkedései” közé sorolható. Lukács György kultuszminiszter (1905/1906) javaslatát P. „kiemelkedő írói és prédikatori tehetségével” támasztotta alá, amellyel főleg az egyetemi ifjúságot és a főváros lakosságát szólította meg. A király 1905. október 17-én hagyta jóvá a javaslatot, a pápai megerősítés december 11-én kelt. Püspökké maga X. Pius pápa szentelte P-t és két társát, Balás Lajost (Rozsnyó) és Zichy Gyulát (Pécs) december 21-én a Sixtus-kápolnában. Püspöki székét 1906. január 21-én foglalta el Székesfehérvárott.

Egyházkormányzata sok szempontból egyedinek mondható. Szakítva az addigi szokással, a kormányzást nem engedte át befolyásos aulista hivatalnokoknak. A fontos hivatali ügyeket maga intézte, minden levélre azonnal személyesen válaszolt, több ezer ilyen levele maradt fenn. Bár egyházlátogatást csak plébániák erigálásakor – összesen három ízben – végzett, rendelkezéseiből nyilvánvaló, hogy jól ismerte egyházmegyéjét. Az első években papjait lelkigyakorlatra küldte, melyeket maga tartott. Amikor a várt hatás elmaradt, a lelkigyakorlatok tartását szerzetesekre bízta. Misztikus vonásokat mutató lelkiségéhez az Oltáriszentség és a Jézus Szíve kultusz népszerűsítése állt a legközelebb. Bár egyházmegyéje viszonylag szerény javadalommal rendelkezett, kiterjedt karitatív tevékenységet folytatott. A kezdetektől támogatta az 1908-ban Farkas Edith által megszervezett Szociális Missziótársulatot, ezt az új típusú magyar női szerzetesrendet, amely többek között árvaházakat, szegénykonyhákat és iskolákat működtetett. 1910-ben a Katolikus Liga előtt programadó beszédben szólalt fel a párbajellenes mozgalom mellett, amelyet *mission civilisatrice*-ként jellemzett. Kollégáihoz, Fischer-Colbrie-hoz (Kassa) és Csernochhoz (Esztergom) hasonlóan P. is támogatta anyagilag Bangha Béla jezsuita *Magyar Kultúra* című, 1912-ben alapított lapját, amely azonban a sajátjánál jóval harcosabb katolikus irányt képviselt. P. idegenkedett a formáságoktól és a külsőségektől, környezetével és az utca emberével szívélyes és barátságos volt. Ez közkedveltté tette a lakosság körében, ám elidegenítette a felső klérustól. Püspöktársai P. népszerűségét kihasználva 1906–1927 között valamennyi, a híveket megszólító püspökkari körlevelet vele fogalmaztattak meg, de igazi barátokra csak erdélyi kollégája, Majláth Gusztáv

személyében talált itt. Sok más tényező mellett a püspökkaron belüli elszigetelődésével magyarázható, hogy 1923-ban kalocsai érseki kinevezése meghiúsult. A püspöki méltóság és az azzal járó felsőházi mandátum P-t egyre inkább visszavezette a politikához. Sok követelését – például az anyanyelvi vallásoktatást vagy 1918-ban a női választójogot – saját körzetében alig támogatták. A felsőházban sikerrel szállt szembe Apponyi Albert kultuszminiszter magyarosítási politikájának egyes intézkedéseivel és elérte többek között azt, hogy az elemi iskolákban továbbra is anyanyelven folyhasson a hitoktatás. Körleveleit magyarul és németül tette közzé, kérésre a bérmlások alkalmával olykor szlovákul is prédikált.

Az egész életét az egyház szolgálatába helyező P. életének legnagyobb krízise az úgynevezett *Index*-ügy volt. X. Pius pápa (1903–1914) *Pascendi Dominici gregis* (1907) kezdetű enciklikájával az egyházon belüli „modernizmus” ellen emelt szót, amelynek következtében sűrűn érkeztek feljelentések Rómába. P., aki maga is prédikált a modernizmusról az 1908. évi VIII. katolikus nagygyűlésen, e „hadjárat” áldozata lett, amikor 1911-ben három írását is (*Az intellektualizmus túlbajtásai; Modern katolicizmus; Több békességet!*) a tiltott könyvek *Index*-ére tették. Az első ismeretelméleti kérdéseket taglaló akadémiai székfoglalójának írott változata volt, a másodikban sürgette a világiak részvételét az egyházi életben, a harmadikban – mely mindössze egy karácsonyi hírlapi cikk volt – pedig szorgalmazta az egyházi vagyongazdálkodás reformját. Az esztergomi főegyházmegyének a „modernizmus” leleplezését szolgáló vigilancia bizottsága P. ökumenizmusát is sokallta. Bár az eljárás során nem kapott lehetőséget arra, hogy tisztázza magát, P. egyházi engedelmességgel alávetette magát a döntésnek és kifogásolt műveit visszavonta a könyvpiacról. Lendületéből, magabiztosságából azonban sokat veszített. Ugyanakkor az *Index* elleni tiltakozásul 1911 után sorra érték kitüntetések. 1912-ben Székesfehérvár díszpolgára lett, szerepeltették a bécsi eucharisztikus kongresszuson, majd megünnepezték 30 éves írói jubileumát, 1913-ban a pesti egyetem díszdoktori címet adományozott neki.

P. naplói rávilágítanak arra, hogy a világháborúhoz kezdettől fogva sokkal szkeptikusabban viszonyult, mint hivatali kollégáinak nagy része. Hivatalos kijelentéseiben azonban ő is „az idők jeleként” értelmezte a háborút, amely lelki megújulásra és egy „új világ” kiépítésére szólít fel. Már az 1915. évi nagybőjti pástorlevelében javasolta, hogy az elesetteknek a békekötést követően a templomokban elhelyezett fa- vagy márványtáblákon állít-

sanak emléket. A háború kifejezett elutasításához és a béke teológiájához csak 1916-ban jutott el. Ugyanakkor törekedett a hívek és az olvasók lelki támogatására, és erősítette a szociális elkötelezettséget. 1916-ban az Országos Magyar Gazda Egyesület részére földreformot dolgozott ki, amelynek fő eleme az örökbérlet volt, munkája azonban – sok más kezdeményezéséhez hasonlóan – tervezet maradt. A háború után a lázongó leszerelő katonáknak gabonát osztott és lehetőség szerint mezőgazdasági munkát adott számukra. 1920-ban tési birtokán földosztást kezdeményezett, melynek során a birtok felét (mintegy 520 hektárt) felparcellázta és kisgazdáknak eladta. Az egyházmegye állandó likviditási gondjai miatt 1918-ban a veszprémi egyházmegyétől a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezdeményezésére átcsatolták Fehérvárhoz Ősi uradalmát.

1918 tavaszán a Néppárt lapjába írt cikkei („*Pro juventute catholica*”; „*Pro re Christiana*”) országos hatást keltettek, és P. működését döntően új irányba terelték. Ezekben olyan adatokra hivatkozva, amelyek szerint a zsidó katonák részaránya a front növekvő közeledtével csökken, új katolikus értelmiség sürgős kinevelését szorgalmazta, hogy Magyarország ne legyen teljesen kiszolgáltatva a veszélyes zsidó befolyásnak. A monarchia összeomlása után kezdetben elfogadta az új államformát és a polgári forradalom alatt – hivatali kollégáival ellentétben – támogatta egy új, ökumenikus alapon szerveződő keresztény gyűjtőpárt megalapítását. A kormányzat földreformját azonban elégtelennek tartotta, és más kérdésekben (például vallásoktatás) határozottan síkraszállt az egyház érdekeiért. Amikor 1919. február 3-án Fejér vármegye főispánja – Károlyi Mihály köztársasági elnök féltestvére – a kormány elleni bizalmatlansági indítványt fogalmazott meg, P-ban támogatóra talált. A Tanácsköztársaság idején kilakoltatták a palotájából, amit sztoikus nyugalommal viselt. Hogy az egyház demokratizálódását felmutassa, sürgette egyházközségi szervezetek alapítását, és a világiak bevonását az egyházi vezetésbe. 1919. nagyböjti pásztorlevelében a szociálpolitikai forradalmat bizonyos feltételekkel elfogadta, egyes megfogalmazások miatt azonban vitája támadt a hatóságokkal, ezért végül nem tette közzé. Egyedülként a püspökök közül megpróbált együttműködni az új hatalommal, de a kisajátítások és a fosztogatások következtében végül elfordult tőle. A Tanácsköztársaság bukása után körleveleiben a bosszútól óvott.

Más püspökökkel ellentétben P. kezdettől fogva támogatta Horthy Miklós politikai ambícióit, ő vezette azt a küldöttséget, amely formálisan felkérte a kor-

mányzói feladatkör ellátására. 1920 januárjában a kormányzó felkérte miniszterelnöknek, de ezt a szerepet nem vállalta. 1920–1922 között Székesfehérvár nemzetgyűlési képviselője lett, és 1921 februárjáig a felekezeteken átívelő kormánypárt, a Keresztény Nemzeti Kisgazda és Földmíves Párt elnöke lett és ennek keretében felesküdt a „társadalmi harmóniára” – a jövőendő korporatív politikai koncepciók előfutáraként. P. jó okkal tekinthető az új, úgynevezett keresztény kurzus főideológusának. A zsidóknak az első világháborúban tanúsított elégtelen nemzeti elköteleződése miatt 1920-ban támogatta a zsidókat számos szakmában (például orvostudomány, jogtudomány) korlátozó *numerus clausus*. A liberális sajtó ettől kezdve a püspöki karon belül a politikai lázító és antiszemita demagóg negatív példájának állította be, szembeállítva vele Rott veszprémi püspököt, mint a felekezeti béke őrzőjét. 1922-től kezdve szinte teljesen visszavonult a pártpolitikától, amelyből egyre inkább kiábrándult. A közéleti fórumokon és naplóbejegyzéseiben egyaránt kritizálta a csak jelszavaiban keresztény politizálást. Érdeklődése ismét lelkipásztori teendői felé fordult. Országszerte vezetett továbbra is lelkigyakorlatokat, de az eddigieknél intenzívebben fordult saját egyházmegyéje felé. 1924-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, 1926-ban megtartotta harmadik és egyben utolsó nagyobb bérnyújtást. A zsinat legfontosabb eredménye volt, hogy 1926-ban újra megnyitották az anyagi okokból 1918-ban bezárt szemináriumot. Ugyanakkor külföldön továbbra is megfordult, 1924-ben ünnepi beszédet mondott a Christian Ude dogmatikus és pacifista által rendezett, nő- és gyermekkereskedelem elleni grazi nemzetközi kongresszuson, melyen Michael Hainisch szövetségi elnök is jelen volt.

Közeli munkatársai úgy tudták, hogy P. 70. életévének betöltésekor le akart mondani püspöki hivataláról. Ezt azonban nem érte meg. 1911 óta krónikus álmatlansággal és magas vérnyomással küszködött, 1925-ben a lábát műtötték. 1927. április 1-jén, a budapesti Egyetemi templom szószékén nagyböjti prédikáció közben agyvérzés érte. Másnap, a Központi Szeminárium betegszobájában hunyt el. Az országgyűlés április 5-én az elhunyt iránti tiszteletből egy óras ülészünetet tartott. Székesfehérvárott, a Szentháromság temető sírkápolnájában temették el április 6-án, több százezres tömeg kíséretében. Hamvait 1938-ban szállították át a tiszteletére épült Székesfehérvár-Vasútvidéki emléktemplomba. Az Orbán Antal által készített síremlék a szószéken álló P-t ábrázolja, amint a halál angyala szólítja. Budapesten 1934-ben állították fel szobrát, Felsőeöri Fülöp Elemér alkotását, melynek mellékalakjai 1945-ben elpusztultak, főalakját 1947-ben dön-

tötték le szociáldemokraták. Halála évében szövegeire támaszkodva a Szociális Missziótársulat imakönyvet adott ki a *Szentlélek hárfája* címmel.

Adriányi Gábor egyháztörténész P-t Pázmány Péter († 1637) után a magyar katolicizmus „leguniverzálisabb szellemének és ezzel legjelentősebb személyiségének” tartja, aki az ország egyházi megújításának úttörője és motorja, sőt: „szeráf nagyságú szent”, „isteni jelenés” volt. E hagiográfiai kategóriáktól eltekintve is, P. népszerűségével és szellemi impulzusaival kétségtelenül Magyarország úgynevezett katolikus reneszánszának legfontosabb úttörői közé tartozott a világháború előtt és után. 1942-ben társadalmi nyomásra előzetes vizsgálat indult boldoggá avatása ügyében. Ezt azonban római tapogatózás után, az *Index*-ügyre való hivatkozással Serédi Jusztinián hercegprímás leállította. Utódja, Mindszenty József azonban kérelmezte P. műveinek levételét az indexről. Gazdag életművének kutatását a kommunista hatalomátvétel évtizedekre megakasztotta, csak az utóbbi években haladt előre jelentős mértékben P. komplex személyiségének és hagyatékának történeti-kritikai elemzése.

• *Művei*: SCHÜTZ ANTAL (szerk.), *Probászka Ottokár összegyűjtött munkái I–XXV*, Budapest 1928–1929; KONCZ LAJOS (szerk.), *Probászka Ottokár: Modern katolicizmus*, Budapest 1990; SZABÓ FERENC–BARLAY SZABOLCS–FRENÝÓ ZOLTÁN (szerk.), *Probászka Ottokár: Naplójegyzetek I–3.*, Szeged–Budapest 1997; FRENÝÓ ZOLTÁN (szerk.), *Probászka Ottokár: Élő kereszténység. Probászka Ottokár indexre került művei*, Győr 1998; FRENÝÓ ZOLTÁN (szerk.), *Probászka Ottokár: Modern pünkösöd*, Budapest 2005; FAZEKAS CSABA (szerk.), *Válogatás Probászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. (Cikkek, interjúk, beszédek)*, Miskolc 2019; FRENÝÓ ZOLTÁN (szerk.), *Gyakorlati kereszténység. Probászka Ottokár 15 útmutató írása*, Budapest 2020. • *Műveinek jegyzéke*: BARLAY SZABOLCS, *Probászka, az alkotó*, Székesfehérvár 2000; 328–336. [idegen nyelven megjelent művei] • *Források*: PL Főképtalani Levéltár; PPKE HTKL Kari tanácsi jegyzőkönyvek; PPKE HTKL Dékáni hivatal iratai; SzfvPL Prohászka-gyűjtemény; SzfvPL Lit. Enc. 1905–1927; SzfvPL No. 5865; *Christlich-soziale Arbeiter-Zeitung* 28. 5. 1904; *Neues Wiener Journal* 17. 12. 1906; *Neues Wiener Journal* 2. 4. 1910; *Weltblatt* 10. 2. 1915; *Reichspost* 20. 6. 1917, 20./30. 7. 1918, 24. 4. 1927 [nekrológ]; *Allgemeiner Tiroler Anzeiger* 11. 7. 1918; *Pester Lloyd* 17. 3. 1922; *Arbeiter-Zeitung* 19. 12. 1924; *Wiener Zeitung* 6. 4. 1927. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Fünfundzwanzig Jahre*; ADRIÁNYI GÁBOR, *Probászka és a római index*, Budapest 2002; ADRIÁNYI, *Geschichte*; BARLAY SZABOLCS, *Probászka, az alkotó*, Székesfehérvár 2000; BARLAY Ö. SZABOLCS, *A katedrális. Fejezetek Probászka Ottokár életéből*, Budapest 2014; CSÁKY, *Kirche in Ungarn*; FAZEKAS CSABA, *Probászka Ottokár és a Magyar Királyság Pártja*, A trianoni határokon kívül és belül. Tanulmányok a magyarság XX. századi történetéből (szerk. Mik-

lós Péter), Szeged 2021, 53–76; FRENÝÓ ZOLTÁN, *Probászka Ottokár és a keresztény nemzeti újjászülés*, Budapest 2018; JENŐ GERGELY, *Ottokár Probászka und der politische Katholizismus*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis [...], Sectio Historica, Tomus XV (1974), 77–103; JENŐ GERGELY, *Die christlichsoziale Bewegung in Ungarn 1903–1914*, Annales universitatis scientiarum Budapestinensis [...], Sectio Historica, XVI (1975), 81–116; GERGELY JENŐ, *Probászka Ottokár. „Anapailltözött ember”*, Budapest 1994; HC VII–IX; HORVÁTH KÁLMÁN, *Probászka a székben. Magyar Fioretti I–II.* (szerk. Felsővályi Ákos) Jubileumi sorozat 2–3. Székesfehérvár, 2009–2010; NÉMETHY ERNŐ, *Probászka Ottokár életrajza*, Budapest 1927; SCHÜTZ ANTAL, *Probászka pályája*, Budapest 1929; SZABÓ FERENC (szerk.), *Probászka ébresztése I–II*, Budapest 1996–1998; SZABÓ FERENC, *Probászka önmagáról*, Szeged 1999; SZABÓ FERENC–MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Probászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Probászka eszmévilágáról*, Szeged 2002; SZABÓ FERENC, *Probászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*, Budapest 2007; FERENC SZABÓ, *The Life and Work of Ottokár Probászka (1858–1927)*, Budapest 2010; KATUS LÁSZLÓ, *Probászka Ottokár*, Ecclesia semper reformanda et renovanda. Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei (szerk. Gözsy Zoltán–Varga Szabolcs–Véteszi Lázár), Pécs 2007, 98–III; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Probászka Ottokár – püspök az emberért*, Székesfehérvár–Budapest 2006; SZABÓ FERENC, *Probászka Ottokár időszerűsége*, Budapest 2006; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Probászka-tanulmányok, 2007–2009*, Székesfehérvár 2009; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Probászka-tanulmányok, 2009–2012*, Székesfehérvár 2012; MÓZESSY GERGELY, *A Probászka Ottokár Emléktemplom. Kultusz és emlékezet 1927–1938*, Székesfehérvár 2013; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Probászka-tanulmányok, 2012–2015*, Székesfehérvár 2015; MÓZESSY GERGELY, *Probászka Ottokár és a protestantizmus*, Budapest 2016; MÓZESSY GERGELY (szerk.), *Probászka-tanulmányok, 2015–2017*, Székesfehérvár 2017; MÓZESSY GERGELY, *Isten embere – Fehérvár püspöke. Probászka Ottokár (1858–1927)*, Székesfehérvár 2018; MÓZESSY GERGELY, *Egy püspök, mint a múltra építő városi modernizáció programadója*, Schem. Alba-regalen. 2020, 75–83; LAJOS PÁSZTOR, *Die ungarischen Katholiken und der Erste Weltkrieg*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 16 (1963), 393–411; BETTINA REICHMANN, *Bischof Ottokár Probászka (1858–1927). Krieg, christliche Kultur und antisemitismus in Ungarn*, Paderborn 2015; SÍK SÁNDOR, Gárdonyi, Ady, *Probászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*, Budapest 1929; Schem. Alba-regalen. 1906–1925; Schem. Strigonen. 1883–1904; NORBERT SPANNENBERGER, *Die katholische Kirche in Ungarn 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance”*, Stuttgart 2006; S. SZABÓ PÉTER, *Az evangélium és a munka. Probászka Ottokár társadalomfilozófiai munkássága*. Székesfehérvár 1998; S. SZABÓ PÉTER, *A szacellum rózsája. Probászka-esszék*, Solymár [2000].

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 194–202.

MÓZESSY GERGELY

RÖVIDÍTÉSEK

DAW	Diözesanarchiv Wien (Bécs)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/ Wien)
KFK	Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár (Kalocsa)
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (Kalocsa)
PEL	Pécsi Egyházmegyei Levéltár (Pécs)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
PPKE HTKL	Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar Levéltára (Budapest)
SzfvKL	Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár – Káptalani Levéltár (Székesfehérvár)
SzfvPL	Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár – Püspöki Levéltár (Székesfehérvár)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repositorium/abbreviaciones>

K é p a r c h í v u m

1. Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspök (1867–1874)
SzfvPL

2. Pauer János székesfehérvári püspök (1879–1889)
SzfvpL

3. *Steiner Fülöp székesfehérvári püspök (1890–1900)*
SzfvPL

4. *Városy Gyula székesfehérvári püspök (1902–1905)*
SzfvPL

5. *Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök (1906–1927)*
az esztergomi szeminárium spirituálisaként
SzfvPL

6. *Probászka Ottokár székesfehérvári püspök (1906–1927)*

az 1920. október 24–26. között Budapesten megrendezett katolikus nagygyűlés körmenetén, az újonnan érkezett pápai nunciussal, Lorenzo Schioppával

SzfvPL

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>